

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za hrvatski standardni jezik

Zagreb, travanj 2014.

„JEZIK DANAŠNJI“ DALIBORA BROZOVIĆA

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS bodova

Mentor:

Dr. sc. Krešimir Mićanović, izv. prof.

Studentica:

Jelena Havoić

Sadržaj

<u>PREDGOVOR</u>	<u>2</u>
1. <u>UVOD</u>	<u>3</u>
2. <u>TJEDNIK I RUBRIKA (TELEGRAM I „JEZIK DANAŠNJI“)</u>	<u>5</u>
2.1. POVIJEST, STRUKTURA I ULOGA RUBRIKE U <i>TELEGRAMU</i>	5
2.2. RAZNOLIKOST JEZIČNIH TEMA	8
3. <u>ŠEZDESETE GODINE 20. STOLJEĆA: DRUŠTVENI I POLITIČKI KONTEKST</u>	<u>13</u>
3.1. DRUŠTVENO-POLITIČKA PREVIRANJA	13
3.2. STANJE U JEZIKU I OKO JEZIKA	15
4. <u>ODABRANA SOCIOLINGVISTIČKA I STANDARDOLOŠKA PROBLEMATIKA</u>	<u>18</u>
4.1. <i>JEZIK</i> , NAZIV JEZIKA, STANDARDNI JEZIK I VARIJANTE	18
4.2. NORMIRANJE STANDARDNOGA JEZIKA	31
4.3. KONCEPT JEZIČNE KULTURE I JEZIČNA PRAKSA – KRITIKA JAVNOG JEZIKA	42
4.4. ULOGA LINGVISTĀ U NJEGOVANJU JEZIČNE KULTURE	51
5. <u>ZAKLJUČAK</u>	<u>55</u>
<u>LITERATURA</u>	<u>57</u>
<u>PRILOZI</u>	<u>59</u>
<u>SAŽETAK</u>	<u>73</u>

PREDGOVOR

Izbor teme diplomskoga rada nije bio nimalo lakši nego sama njegova izrada. Nedostatku inspiracije i neodlučnosti u odabiru teme nije išla u prilog niti činjenica da se približava rok za prijavu teme diplomskog rada. Jedina olakotna okolnost bila je želja za temom iz područja standardnog jezika, pa je obraćanje za pomoć predstojniku Katedre za hrvatski standardni jezik, profesoru Krešimiru Mićanoviću, bio logičan korak. Saslušavši problem, profesor je predložio temu – analiza članaka koje je hrvatski jezikoslovac Dalibor Brozović pisao u rubrici „Jezik današnji“ šezdesetih godina 20. stoljeća u tjedniku Telegram – koja (mi) je do tada bila nepoznata. Bez obzira na to rad iz sociolingvističkog područja odmah se doimao zanimljivim. Nakon kratkog iznošenja potencijalne teme bilo je ponuđeno dovoljno prostora i vremena za razmišljanje i konačnu odluku o eventualnom prihvaćanju teme bez ikakva pritiska i prisile. Shvativši da se radi o temi kakva se zapravo priželjkivala, pojačao se entuzijazam i bez oklijevanja prihvatila se profesorova ponuda.

Naknadno kratko pretraživanje i načelno informiranje o temi i djelu jezikoslovca Dalibora Brozovića ponudilo je optimizam i motivaciju za izradu rada. Ohrabrujući je bio i mentorov poticaj da se prihvaćanjem ove teme i ozbiljnim pristupom zadatku može ostvariti vrijedan uradak. Zanimanje za tematiku javilo se već kod prvog susreta s literaturom, a potpuno uživljavanje i zadovoljstvo nastupilo je nakon pomnog istraživanja i analize problematike. Izrada diplomskog rada vrijedno je i pozitivno iskustvo, a njezin produkt dokaz da se upornost isplati.

Posebnu zahvalu upućujem profesoru Krešimiru Mićanoviću što je spremno prihvatio mentorstvo iako sam se javila u posljednji trenutak, iznenada i bezidejna. Nenametljivo i profesionalno, ali srdačno i pristupačno davao je prijedloge i savjete na čemu iskreno zahvaljujem. Zahvaljujem na usmjeravanju, ispravicima i pomoći oko započinjanja i privođenja rada završetku.

1. UVOD

Ovaj rad obrađuje jezičnu problematiku u tekstovima Dalibora Brozovića koje objavljuje u rubrici „Jezik današnji“ u tjedniku *Telegram* od 1965. do 1968. s osvrtom na kontekst vremena i društvenih prilika. Članci problematiziraju različita jezična pitanja (akcentološka, morfološka, leksikografska, pravopisna i druga). U radu se monografski prikazuje ona jezična problematika koja zauzima središnje mjesto Brozovićeve rada. Izdvajaju se ključne jezikoslovne teme (izabrane iz mnoštva tema u rubrici) o kojima je Brozović opširnije pisao u drugim svojim važnim djelima. Najplodnije njegovo lingvističko područje jest sociolingvistika, pa se upravo iz te perspektive obrađuju teze o jeziku i jezikoslovlju koje iznosi u rubrici, a protežu se (više ili manje doradene i proširene) i u njegovim kasnijim znanstvenim radovima. Brozović je jedan od najznačajnijih teoretičara standardnoga jezika, stoga je i jedna od glavnih podtema ovoga rada njegova koncepcija standardnoga jezika.

Pisanju rada prethodila je detaljna priprema. Najprije su prikupljeni svi članci Dalibora Brozovića objavljeni u tjedniku *Telegram*. Primjerci tjednika korišteni za ovaj rad dostupni su u fondu Knjižnice Filozofskog fakulteta u Zagrebu te Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Nakon utvrđivanja broja članaka i sastavljanja bibliografije, uslijedilo je njihovo iščitavanje i analiza. Bibliografija je, radi kontinuiteta, sastavljena po predlošku iz knjige: Ljudevit Jonke (2005) *O hrvatskome jeziku: u Telegramu od 1960. do 1968.* u kojoj je Ivan Marković popisao članke Ljudevita Jonkea. Članci su grupirani po temama koje obrađuju i klasificirani po područjima da bi se dobio uvid u širinu tematike i učestalost pojedinih tema. To je pomoglo u odabiru relevantne problematike za ovaj rad. Proučena sekundarna literatura poslužila je za ocrtavanje konteksta i produbljivanje i proširivanje tema koje su obrađene u člancima i izabrane za predmet analize ovoga rada.

Rad je strukturiran u tri središnje cjeline. Nakon uvoda iznose se podaci o rubrici *Jezik današnji*: kratka povijest, njezina uloga, struktura i mjesto unutar tjednika *Telegram* te razdoblje izlaženja i broj članaka koje je Dalibor Brozović objavio za vrijeme vođenja rubrike. Kratko se prikazuje raznolikost tema kojima se Brozović bavi u rubrici i upućuje se na dodatnu literaturu u kojoj je podrobnije razradio pojedinu problematiku. U drugoj se cjelini sažeto opisuje društveno-politički i filološki kontekst šezdesetih godina u kojima su nastali obrađeni članci da bi se prikazala pozadina koja je imala utjecaj na sadržaj rubrike i promišljanja lingvistā. Najopsežniji dio rada jest obrada odabranih tema koje čine okosnicu problematike iznesene u člancima te važan segment Brozovićeve znanstvenog interesa uopće.

U ovome se dijelu rada prikazuje autorovo shvaćanje jezika općenito te standardnoga jezika, prezentiraju nazivi za jezik u tom politički i jezično turbulentnom razdoblju, donosi se njegovo shvaćanje tadašnjih varijanata standardnoga jezika te promišljanja o normi. Sve te teme Brozović obrađuje u pojedinim člancima zasebno, ali nerijetko i u obliku jezičnih savjeta i kritike javnoga jezika naglašavajući ulogu lingvistā i svih članova društva u razvijanju i njegovanju jezične kulture. U zaključnom je dijelu napravljena sinteza ključnih tema iz rubrike i zaokružen rad utvrđivanjem Brozovićeve doprinosa domaćoj filologiji. Na kraju rada nalazi se bibliografski popis svih članaka koje je Dalibor Brozović objavio u rubrici „Jezik današnji“ te njegova kratka znanstvena biografija.

Ovaj rad skroman je prilog proučavanju sociolingvističkog rada Dalibora Brozovića, uglednog hrvatskog lingvista i svestranog znanstvenika. Razdoblje u kojem objavljuje jezične članke u *Telegramu* (šezdesete godine 20. stoljeća) ujedno je i njegovo formativno razdoblje kao lingvista i standardologa, pa je tim više zaslužilo biti temom ovoga rada.

2. TJEDNIK I RUBRIKA (*TELEGRAM* I „JEZIK DANAŠNJI“)

Da bi se što potpunije ocrtao kontekst u kojem nastaju Brozovićeve članci, te ih se tako pravilno tumačilo i razumjelo, potrebno se u uvodu u razradu jezične problematike kratko upoznati s rubrikom u kojoj on objavljuje svoje članke te s tjednikom u kojem oni izlaze. Ovdje se vrlo sažeto iznose osnovni podaci o tjedniku *Telegram* – vrijeme i mjesto izlaženja, urednici, kulturni doprinos – te o rubrici „Jezik današnji“ – kratka povijest rubrike, njezina struktura i značaj te jezgrovit pregled tema kojima se Brozović bavi u svojim člancima.

2.1. Povijest, struktura i uloga rubrike u *Telegramu*

Telegram je bio tjednik koji je izlazio u Zagrebu od 1960. do 1973. najprije u nakladi Vjesnika, potom Društva književnika Hrvatske te naposljetku Prosvjetnoga sabora Hrvatske. U različitim periodima nosio je različite podnaslove: *jugoslavenske nedjeljne novine*, *jugoslavenske nedjeljne novine za umjetnička i društvena pitanja*, *jugoslavenske novine za društvena i kulturna pitanja* te *tjednik za suvremena pitanja društva i kulture*. Uređivali su ga Fadil Hadžić (1960), Mirko Božić (1960–1965), Mirko Bošnjak (1965–1968), Hrvoje Šarinić (1968–1970) i Boris Hudoletnjak (1971–1973). „Jedini kulturni list 1960-ih u Hrvatskoj, namijenjen širokoj čitateljskoj publici, njegovao je i poticao kritiku suvremenih umjetničkih djela i društvenih prilika, donosio prijevode, kulturne vijesti iz inozemstva i književne radove“ (Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60721>, pregled: 27. 2. 2014). Važan je i po tome što je u broju od 17. ožujka 1967. na naslovnoj stranici objavljena *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika*. Izvrgnut različitim (političkim) pritiscima, list je 1970. obustavljen te ponovno pokrenut 1971. s podnaslovom *hrvatski list za pitanja kulture*.

Tjednik je često mijenjao svoj izgled, dodavale su se i gasile različite rubrike, mijenjala se struktura i fizionomija lista, ali jezikoslovna rubrika „Jezik današnji“ zauzimala je posebno mjesto unutra *Telegrama*, najčešće na drugoj stranici (sve do broja 425 od 21. lipnja 1968. kada seli na četvrtu stranicu). Najprije ju je uređivao književnik Vjekoslav Kaleb,¹ a potom profesor Ljudevit Jonke koji je svoje članke pisao od 22. rujna 1961. do 27. kolovoza 1965. i

¹ Rasprave o jeziku objavljene u *Telegramu* 1961. skupio je u knjizi *Sveti govor* (1994).

objavio ih ukupno oko 200.² Za vrijeme njegova pisanja rubrika je postigla zapažen uspjeh i stekla vjernu čitateljsku publiku te postala jedna od najstarijih i najstabilnijih rubrika u tjedniku. Nasljednikom Ljudevita Jonkea u toj popularnoj rubrici 1965. postaje Dalibor Brozović koji objavljuje ukupno 166 članaka, prvi 3. rujna 1965, a posljednji 20. prosinca 1968.³

U svojem prvom i uvodnom članku *O ovoj rubrici i njezinu uredniku*⁴ Brozović navodi razloge uspješnosti rubrike iz vremena profesora Jonkea, a može se dodati da sve to vrijedi i za nastavak rubrike pod njegovim vodstvom. U tome članku Brozović kaže kako „jezične rubrike u novinama obično nemaju mnogo sreće: daje im se malen prostor i neugledno mjesto u listu, dobivaju skroman i jednoličan zadatak da ukratko poučavaju kako valja i kako ne valja pisati i govoriti u pojedinom konkretnom slučaju, ne uspijevaju zadržati dovoljan interes ni uredništva ni čitalaca – i ubrzo se gase“, ali „Jezik današnji“ je izuzetak, on ostaje cijelo vrijeme „jednako zanimljiv, s ustaljenom kvalitetom“ te postaje „specifičnost *Telegrama* i u svijesti čitalačke publike integralan dio njegove fizionomije“. Zasluge uspješnosti u istom članku Brozović pripisuje uredništvu „koje je uvidjelo potrebu za jednom takvom rubrikom [i] angažiralo najautoritativnijeg današnjeg stručnjaka za hrvatskosrpski jezik prof. Jonkea“.

I u Jonkeovo i Brozovićevo vrijeme članci su pisani za širok krug čitatelja, pristupačnim stilom, nije korišten nerazumljiv znanstveni diskurs i prosječnom čitatelju odbojan jezik, nisu birane „usko specijalne lingvističke teme“, već su obrađivani „problemi za koje su svi zainteresirani“ „na pristupačan, lak i privlačan način, ali istodobno i s potrebnim autoritetom i sigurnosti što ulijevaju povjerenje“. Rubrika je namijenjena, kako Brozović kaže, čitatelju koji „želi pouku u pitanjima s kojima se svakodnevno susreće u životnoj praksi, traži savjet u novim problemima koje je iznio razvoj društva i znanosti i koji još nisu našli mjesta u gramatici i pravopisu, zahtijeva kratko i pouzdano obavještenje o najvažnijim dostignućima same lingvističke nauke“. Čitatelji su mogli i sami donekle sudjelovati u kreiranju rubrike, odnosno izboru tema slanjem svojih upita o određenim jezičnim problemima i nedoumicama, komentarima na teme obrađene u prošlim brojevima ili primjedbama na različite jezične pojave i uporabu jezika u javnom prostoru i sl. Na neka pitanja (zbog velikog broja pristiglih

² Svi radovi koje je Ljudevit Jonke objavio u rubrici „Jezik današnji“ (i dvadesetak drugih tekstova koje je objavio u Telegramu izvan te rubrike) sakupljeni su i pretisnuti u knjizi: JONKE, Ljudevit (2005) *O hrvatskome jeziku: u Telegramu od 1960. do 1968.* Priredio: Ivan Marković. Zagreb: Pergamena.

³ Bibliografija svih Brozovićevih članaka iz „Jezika današnjeg“ nalazi se na kraju ovoga rada (*Prilozi*).

⁴ Telegram, Zagreb, 6 (3. 9. 1965), 279, str. 2

pisama nije bilo moguće na sve) Brozović bi odgovarao u rubrici, polemizirao s njima, savjetovao i razrješavao probleme.

Savjeti i svi drugi tekstovi u rubrici temelje se na shvaćanju hrvatskosrpskog⁵ književnog ili standardnog jezika s dvjema varijantama – zapadnom/hrvatskom i istočnom/beogradskom (što je bilo važno u ono vrijeme), te se sukladno tome provodi „načelo da je za hrvatskosrpski standardni jezik dobro i pravilno sve što je ispravno u jednoj ili drugoj varijanti“ čime se „osigurava ravnopravnost, demokratičnost i sloboda upotrebe materinskog jezika u onakvu normiranom obliku na kakav je ovaj ili onaj narod navikao“. Zagovara se „slobodni prirodni razvoj“ jezika, a osuđuje se bilokakvo nametanje ili nasilno usmjeravanje jezičnog razvoja. Oba autora rubrike prihvaćaju i promiču suvremen lingvistički pristup jeziku oslanjajući se na učenja, prije svega, Praške škole i njezine pojmove *elastične stabilnosti* (Jonke) i *autonomije standardnog jezika* (Brozović) na čemu će svaki od njih temeljiti svoja tumačenja standardnog jezika u tekstovima u „Jeziku današnjem“, ali i daljnjem znanstvenom radu.

Dalibor Brozović svoju je eru u rubrici započeo već spomenutim uvodnim člankom u kojem rezimira zatečeno stanje, na svoj rad i doprinos rubrici kritički se osvrnuo povodom svojeg stotog objavljenog članka⁶ gdje se zahvaljuje na povjerenju, na dopisima i upitima svojih čitatelja te donosi pregled tematike kojom se do sada bavio, a zanimljivo i simptomatično je što u tom tonu ne završava svoj angažman u rubrici. Naime, čini se kako je suradnja naprasno prekinuta krajem 1968. kada objavljuje svoj posljednji članak⁷, ali ne u obliku rezimea ili oproštaja od rubrike i ni na koji način ne nagovijestivši gašenje. Ostaje nerazriješenim je li rubrika „Jezik današnji“ bila žrtvom novog koncepta i dizajna tjednika *Telegram* s početkom 1969. godine ili je razlog obustavljanja neke druge naravi.

Rubrika je u gotovo osam godina postojanja promovirala zanimanje za jezičnu problematiku u društvu i široj javnosti te dala doprinos pozitivnom razvoju tadašnjeg standardnog jezika kao „instrumenta civilizacije“.

⁵ U cijelom radu naziv jezika preuzima se iz Brozovićevih tekstova.

⁶ *Uz stoti prilog*. Telegram, Zagreb, 8 (18. 8. 1967), 381, str. 2

⁷ *O jednoj neshvatljivoj knjizi*. Telegram, Zagreb, 9 (20. 12. 1968), 451, str. 4

2.2. Raznolikost jezičnih tema

Raznolikost tema kojima se Brozović bavi u člancima ocrta njegov interes za širok spektar jezikoslovnih pitanja o kojima opširnije piše u nizu drugih radova objavljenih u znanstvenim časopisima ili kao samostalna izdanja.⁸

U 166 članaka, koliko ih Brozović objavljuje u rubrici „Jezik današnji“, obrađuju se teme iz različitih područja lingvistike. Neke su teme u rubrici zastupljenije, vraća im se u više članaka, dok su druge dobile manje prostora, spomenute su tek jednom što ne znači da nisu stručno i kvalitetno obrađene u opsegu u kojem je to bilo moguće. Činjenica jest da su tada postojala više i manje zanimljiva i aktualna jezična pitanja i problemi, pa se i to odražava u izboru tema članaka. Istina je i to da je još mnogo jezičnih situacija ostalo nespomenuto i neobrađeno u rubrici, a uzrok tome je i neiscrpnost jezika kao izvora tema za raspravu i obrazloženja te limitiranost koju određuje tjedni ritam izlaženja lista.

Fonetskih/fonoloških i akcentoloških tema ima nekoliko. U članku pod naslovom *Fonem? A što je to?* [55]⁹ teorijski je objašnjena i na primjerima pokazana razlika između fonetike i fonologije te glasa i fonema.¹⁰ O specifičnosti afrikata u našem jeziku te nastanku i podjeli pojedinih glasova¹¹ govori članak *Još jednom o afrikatama* [111]. Tri uzastopna članka [106, 107, 108] opisuju probleme u izgovoru glasova *č* i *ć* te se u njima daju praktični savjeti za pravilan izgovor tih glasova. Akcentuacija¹² je jedna od opširnije obrađenih tema u rubrici s priložima o tome kako valja naglašavati određene riječi [15, 32, 142], o postojanju, funkcionalnosti i stilskoj diferencijaciji klasičnih akcenata u ondašnjem jeziku [85, 86, 87], o akcenatskom inventaru [143], o osnovnim pravilima prozodijskog sustava [144], o pomicanju naglasaka i nastanku novoštokavske akcentuacije [146] te o anarhiji u prozodijskom sustavu [148].

⁸ U nastavku ovoga poglavlja u fusnotama upućuje se na druge radove Dalibora Brozovića u kojima opširnije problematizira neke navedene teme iz članaka.

⁹ U nastavku ovoga poglavlja broj u uglatim zagradama [] upućuje na redni broj pod kojim se određeni članak koji obrađuje navedenu temu nalazi u *Bibliografija članaka* (Prilog 1.) na kraju rada.

¹⁰ Više u: *Fonologija hrvatskoga standardnog jezika* (2007). Zagreb: Nakladni zavod Globus.

¹¹ Više u: *Fonologija hrvatskoga standardnog jezika* (2007). Zagreb: Nakladni zavod Globus.

¹² O hrvatskom standardnom naglasku napisao je Brozović u časopisu *Jezik* desetak članaka.

Mnoge morfološke probleme Brozović rješava u obliku konkretnih jezičnih savjeta (o njima kasnije u tekstu), a neke morfološke teme¹³ obrađuje na teorijskoj razini, npr. glagoli s enklitikom *se* [130], oblici glagola *htjeti* i *moći* [33], opravdanost postojanja i padeža dativa i lokativa [83], prijedlog klasifikacije zamjeničkih riječi [81]. O kolebanju gramatičkoga roda piše nekoliko članaka dajući primjere imenica koje imaju različit rod ovisno o varijantama ili značenju [56, 57, 59, 150].

Sintaksa i tvorba riječi manje su zastupljene u prilogima, spominje se tek inflacija deminutiva i hipokoristika [37] te problematika prijedloga uz instrumental s praktičnim savjetima za uporabu mehanizama provjere za instrumental društva, sredstva i objekta [114, 115, 116].

S područja leksikologije najviše je priloga o terminologiji.¹⁴ U nizu od šest članaka govori se o osnovnim pojmovima terminološke struke [61, 66], o važnosti jedinstvenog hrvatskosrpskog terminološkog sustava [62, 65, 70], o stanju u našoj tadašnjoj terminologiji [63] te o ulozi lingvisti u stvaranju homogenog i jedinstvenog općeg terminološkog sustava [64]. Kasnije se opet vraća terminološkoj problematici objašnjavajući značenje triju termina (*narod, nacija, narodnost*) koji se međusobno tada često miješaju što dovodi do terminološke zbrke [139]. Pojašnjenju tih pojmova dodaje se opširno izlaganje o terminu *nacionalna manjina* i značenjskoj razlici prema prije spomenutim pojmovima s lingvističkog stajališta [162, 163] te više sociološki osvrt na nacionalne manjine unutar socijalističke Jugoslavije [164]. Kritiku lošega stanja u hrvatskosrpskoj onomastici Brozović daje na kraju članka u kojem odgovara čitatelju na konkretno pitanje o pisanju naziva jedne rijeke i jednoga sela [10]. Podosta je pisao o utjecajima stranih jezičnih sustava na hrvatskosrpski te o stranim riječima u našem jeziku. Zalaže se za potpunu prilagodbu stranih riječi zakonitostima našega jezika [39], ali od toga pravila izostavljaju se strana vlastita imena¹⁵ [156]. Upozorava na neadekvatnu uporabu tuđica [122, 152], napominje da osim tuđica i domaće riječi mogu biti prijetnja nekim drugim našim izrazima te da i tuđice mogu, ako se racionalno prihvaćaju,

¹³ Više u: O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće (1976/77), *Jezik*, 24, 1, 1–12. Pretisnuto u: *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*. (2006) Zagreb: Školska knjiga.

¹⁴ Više u: O normiranju terminologije u hrvatskom ili srpskom jeziku (1957/58), *Jezik*, 6, 5, 143–153. i u: Terminologija i jezik, terminologija i narod, terminologija i znanost (1987) U: *Opća i slavenska terminološka problematika*. Str. 25–30. Zagreb: JAZU.

¹⁵ Više u: O pisanju stranih imena (1958/59), *Jezik*, 7, 3, 85–89.

obogatiti jezik [165]. Nepotrebnim smatra pretjerani purizam, ali opasnost vidi i u neselektivnom prihvaćanju svega tuđega u svoj jezik [119]. Protivi se engleskim riječima koje imaju novo značenje u odnosu na već ustaljeno u hrvatskosrpskom jeziku jer unose pomutnju u naš sustav [120]. Na primjerima kritizira, isto tako, i davanje engleskog značenja europeizmima koji nisu engleskoga podrijetla, jer to narušava jezičnu kulturu [121]. U zadnjem članku u tom tematskom nizu obrazlaže sklonost davanja prednosti slavenskim i njemačkim utjecajima pred engleskim na razvoj hrvatskosrpskog standarda [137].

Pitanje norme i opće teme suvremenog standardnog jezika najpoznatije su teme kojima se Brozović bavio. I u člancima u rubrici „Jezik današnji“ ova tematika dobiva mnogo prostora.¹⁶ U više navrata kritizira se javni jezik, ukazuje se na nedopustive pogreške i nepravilnosti u javnoj uporabi jezika, npr. na etiketama proizvoda, na natpisima u prodavaonicama, u dječjem albumu, u knjizi bontona, na radiju i televiziji i sl. [26, 36, 45, 78, 129, 131, 140]. U nekoliko se priloga skreće pažnja na najčešće jezične pogreške [47, 84, 135]. Pravopisnim pitanjima¹⁷ bavi se na nekoliko razina – kritizirajući nedostatke tada aktualnog Pravopisa [7, 157], definirajući područje i nadležnost ortografije za određena pitanja u odnosu na gramatike i rječnike [95, 101, 155], svrstavajući naš jezik prema načelima pravopisa i grafije [97, 98]. Unutar pravopisne problematike spominju se vrste interpunkcije [79] te se obrađuju pravila pisanja zareza [80, 82]. Osim navedenih praktičnih savjeta kako se pridržavati norme te osim ukazivanja na konkretna kršenja norme, Brozović donosi i teoretske rasprave o normi¹⁸ [3, 42, 43, 133, 134]. Na spomenutu problematiku nadovezuje se tema jezične kulture koja se provlači kroz nekoliko članaka. Oštro se protivi jezičnom nemaru i naglašava važnost jezične kulture i pismenosti za razvoj društva u čemu mora sudjelovati cijela zajednica [13, 31, 60, 118, 123], a posebnu ulogu imaju lingvisti¹⁹ [28, 29, 76]. Rasprava o standardnom jeziku zapinje kod izbora naziva za jezik na različitim razinama [38, 69, 74], a nastavlja se u nizu članaka o shvaćanju standardnog jezika s dvjema varijantama²⁰ [6, 27, 29, 41, 46, 51, 52, 53, 77].

¹⁶ Ovdje se samo kratko navode teme iz tih područja, a više o nekima u središnjem dijelu ovoga rada.

¹⁷ Više u: O nekim načelnim pitanjima pravopisne i ortoepske norme (1972/73), *Jezik*, 20, 1, 12–19. Pretisnuto u: *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*. (2006) Zagreb: Školska knjiga.

¹⁸ Više u: O sadržaju pojma norma u leksikologiji (1980/81), *Jezik*, 28, 5, 138–145. Pretisnuto u: *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*. (2006) Zagreb: Školska knjiga.

¹⁹ Više u: O ulozi lingvistā u standardnom jeziku (1966), *Odjek*, 19, 10, 15. V, 2–3.

²⁰ Više u: O problemima varijanata (1965/66), *Jezik*, 13, 2, 33–46. (ili u: *Rječnik jezika ili jezik rječnika: varijacije na temu varijanata*. (1969) Posebno izdanje časopisa *Kritika*: svezak 2. Zagreb.) i u: *Standardni jezik*.

Brozović je manje poznat kao jezični savjetodavac, a mnogi članci iz *Telegrama* upravo su savjetodavne prirode. U pojedinim priložima daje preporuke za određene oblike, negdje ispravlja česte pogreške, u nekima navodi rješenja iz *Pravopisa* i drugih izvora, ponekad odgovara na konkretne nedoumice čitatelja, ukazuje na različite mogućnosti izbora između točnih rješenja, naglašava važnost razlikovanja nijansā u jeziku, upućuje na postojanje dvojstva nekih oblika, a sve teze potkrijepljene su konkretnim primjerima. Jezične preporuke nalazimo i kao dio nekih ranije navedenih priloga različite tematike, a ovdje izdvajamo one koji su svojim većim dijelom savjetodavni. Jezični savjeti s područja morfologije najbrojniji su – koji su pravilni oblici pojedinih zamjenica [4, 9] i glagola [14, 40, 44, 128] te kada i kako se sklanjaju brojevi [24]. Na razini sintakse daju se savjeti o različitim aspektima padežne problematike [2, 12, 21] te nijansama značenja priloga i drugih riječi unutar sintaktičkih struktura [71, 73]. Semantika je zastupljena prilogom o preciznoj distinkciji značenja neodređenih zamjениčkih riječi [94] te priložima o razlikama u leksiku u dvjema varijantama hrvatskosrpskog jezika [11, 25, 49]. Daju se i pravopisni savjeti o pisanju velikog i malog početnog slova [18], o pisanju i sklanjanju imenā i prezimenā [75] te o pisanju tada vrlo spornih oblika *točka/tačka* [141].

Mnogo je, kako ih sam Brozović naziva, informativnih priloga koji obavještavaju čitatelje o raznim temama vezanim uz jezik, a ne daju se svesti pod ranije navedena tematska područja. Nekoliko priloga objavljuje o češkom i slovačkom jeziku [151] te slovenskom i makedonskom kao nama najbližim jezicima [22, 34, 35, 48, 124, 125, 126, 127]. Hrvatskom jeziku izvan Hrvatske posvećena su dva članka, o gradišćanskohrvatskom [138] i moliškohrvatskom [158] govoru. Tim priložima mogu se pridružiti i oni o jeziku u BiH²¹ [19] i Istri [8]. O jezičnim porodicama i savezima govori niz članaka [113, 124, 125, 126, 127], a s njima su povezani prilozi o izradi lingvističkih atlasa [50, 54]. Neke od tema su i prikladno izražavanje [105], utjecaj revolucionarnih zbivanja na jezik [112, 117], slojevi jezika i hijerarhija [90] te razgovorni jezik koji dobiva prostor u nizu članaka [88, 89, 91, 92, 93]. Brozović izvještava o aktualnim kongresima lingvista i slavista [104, 149] te o stranim

Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja. (1970) Zagreb: Matica hrvatska. te u: Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti (1978). U: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*. Uredili: Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić. Str. 9–83. Zagreb: Liber – Zavod za znanost o književnosti. Pretisnuto u: *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika.* (2008) Str. 15–125. Zagreb: Školska knjiga.

²¹ Više u: O problemima varijanata (1965/66), *Jezik*, 13, 2, 33–46. (ili u: *Rječnik jezika ili jezik rječnika: varijacije na temu varijanata.* (1969) Posebno izdanje časopisa *Kritika*: svezak 2. Zagreb.)

doprinosa serbokroatistici [16, 17, 103]. O stanju znanosti o jeziku kod nas piše kritički [5, 58, 153], pojašnjava razliku između lingvistike i filologije [20] te zašto smatra da pojam *jugoslavistika* nema nikakve utemeljenosti [109, 110]. Utjecaju hrvatskog narodnog preporoda na jezični razvoj²² i periodizaciji povijesti standardnog jezika²³ posvećuju se dva članka [30, 147], a u tom kontekstu može se spomenuti i članak o velikom značaju djela Vuka Karadžića i njegovom statusu u lingvistici²⁴ [68]. U mnoštvu priloga prikazuju se radovi drugih autora, donose se recenzije, pozdravlja se njihov rad, naglašava važnost djela, pozitivno ocjenjuje doprinos određenom području, ali i upozorava na propuste, suprotstavlja se mišljenje o nekoj problematici, u potpunosti se kritizira, naglašavaju se nedostaci i promašaji [8, 23, 41, 67, 72, 96, 99, 102, 136, 145, 154, 159, 160, 161, 166]. Tome nizu pribraja se i kritika prvih dvaju svezaka novoizašlog „Rječnika dviju matica“ (*Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika*)²⁵ [132].

²² Više u: Jezično značenje hrvatskoga narodnog preporoda (1966), *Kolo*, 4, 8-10, 249–253. Pretisnuto u: *Standardni jezik*. (1970) Str. 119–125. Zagreb: Matica hrvatska.

²³ Više u: O početku hrvatskoga jezičnog standarda. U: *Standardni jezik*. (1970) Str. 127–158. Zagreb: Matica hrvatska. i u: Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. (1978) U: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*. Uredili: Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić. Str. 9–83. Zagreb: Liber – Zavod za znanost o književnosti. Pretisnuto u: *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*. (2008) Str. 15–125. Zagreb: Školska knjiga.

²⁴ Više u: Vuk Stefanović Karadžić i novoštokavska folklorna koine (Prilog tipologiji slavenskih standardnih jezika) (1965), *Slavia*, 34, 1, 1–27. Pretisnuto u: *Standardni jezik*. (1970) Str. 85–118. Zagreb: Matica hrvatska.

²⁵ Više u: *Rječnik jezika ili jezik rječnika: varijacije na temu varijanata*. (1969) Posebno izdanje časopisa *Kritika*: svezak 2. Zagreb.

3. ŠEZDESETE GODINE 20. STOLJEĆA: DRUŠTVENI I POLITIČKI KONTEKST

Šezdesete godine dvadesetoga stoljeća u Jugoslaviji obilježene su društvenim i ekonomskim, ali i političkim promjenama, a sve to utječe na znanost i slobodu govora. Rasprave o osjetljivoj temi međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji uključivale su i pitanje jezika, a prve tendencije za osamostaljivanjem kulture i jezika u Srbiji i Hrvatskoj javljaju se početkom šezdesetih (usp. Goldstein 2008: 532). U ovom poglavlju daje se kratak uvid u društveno-politički kontekst i njegov utjecaj na znanstvena zbivanja i djelatnost lingvistā.

3.1. Društveno-politička previranja

Sredinom šezdesetih prvi se puta javno počelo govoriti da u Jugoslaviji postoje problemi u međunacionalnim odnosima (koji su do tada prikazivani idealnima) te je nacionalno pitanje postalo aktualno (usp. Goldstein 2008: 500). U takvoj višenacionalnoj zajednici javlja se problem ravnopravnosti republika, odnosno traži se decentralizacija i demokratizacija te veće slobode izražavanja i medija, pri čemu se nastoji razbiti centralizam i povlašteni položaj beogradskih saveznih listova te jugoslavenski unitarni informativni sustav i ojačati položaj medija u Hrvatskoj (usp. Novak 2005: 534, 556). Pitanje napetih međurepubličkih odnosa uključivalo je kulturni, ekonomski i politički aspekt, a jezično pitanje prouzročilo je i međunacionalne napetosti. U socijalističkoj Jugoslaviji nije postojao jedan općedržavni (jugoslavenski) službeni jezik, a jezik koji su upotrebljavali Hrvati i Srbi nazivao se, između ostaloga, *hrvatskosrpski* ili *srpskohrvatski*, a realizirao se u dvije varijante kojima se svaka nacija koristila kao vlastitim standardnim jezikom. Iz hrvatske perspektive istočna je varijanta zajedničkoga standardnog jezika nametnuta na razini Federacije kao državni jezik.

Na neravnopravnost republika (nacionalnu neravnopravnost) i potisnutost Hrvata i hrvatskog jezika unutar federacije (usp. Goldstein 2008: 533) pokušalo se ukazati objavljivanjem *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika*²⁶ 1967. godine. *Deklaracija* je bila znak otpora jezičnoj agresiji i unifikaciji (usp. Goldstein 2008: 533), a pozivala se na suverenitet hrvatskoga jezika te na neotuđivo pravo naroda da svoj jezik naziva

²⁶ *Deklaracija* je prvo objavljena na naslovnici tjednika *Telegram* 17. ožujka 1967, a dva dana kasnije u nedjeljnom *Vjesniku* zajedno s Novosadskim dogovorom i redakcijskim komentarom. Potpisalo ju je 18 uglednih znanstvenih i kulturnih ustanova u Hrvatskoj, a na različite načine podržao velik broj pojedinaca (usp. Mićanović 2012: 276).

svojim imenom (usp. Deklaracija 1997: 25). Tražilo se poštivanje naziva *hrvatski književni jezik* te da se Ustavom osigura jednakost i ravnopravnost četiriju književnih jezika: hrvatskog, slovenskog, srpskog i makedonskog u saveznim ustanovama te dosljedna primjena hrvatskog književnog jezika u Hrvatskoj (usp. Deklaracija 1997: 27). *Deklaracija* je izazvala veliku političku buru i brojne proteste diljem zemlje.²⁷ Vlasti su *Deklaraciju* proglasile „aktom uperenim protiv bratstva i jedinstva naroda i narodnosti SFRJ“ te „tendencioznom i politički štetnom“.²⁸ Autori su optuženi za nacionalizam, a članovi Saveza komunista među njima bili su kažnjeni na različite načine, isključeni iz članstva, podvrgnuti političkim pritiscima i privremeno potisnuti iz javnoga života.²⁹

„Kao logična reakcija na jugoslavensku (tj. srpsku) unitarističku politiku javljaju se prvi znaci hrvatskoga nacionalnog buđenja“ (Badurina 2010: 89) u čemu važno mjesto zauzima hrvatski jezik. Objavljivanje *Deklaracije* 1967, u godini početka tolerantnije politike i liberalizma (usp. Mićanović 2012: 275), smatra se uvodom u „sveopći emancipacijski pokret sljedećih godina“ (Goldstein 2008: 533) nazvan *hrvatsko proljeće*. Reakcije nakon objavljivanja i značaj koji se pridaje *Deklaraciji* ukazuju na važnost jezičnog pitanja kao glavnog nositelja nacionalnog identiteta u borbi za suverenost i neovisnost (usp. Mićanović 2012: 275).

Ovakve okolnosti u društvu utjecale su na znanstveni rad lingvistā toga doba jer je jezik usko povezan sa društvenom zbiljom. Dalibor Brozović napominje da se sve više raspravlja o jeziku u javnosti i bilježi se napredak u zanimanju za jezična pitanja.

²⁷ Zahtjevi izneseni u *Deklaraciji* jednim dijelom ipak će se uvrstiti u Ustav SR Hrvatske iz 1974. godine (usp. Mićanović 2012: 279).

²⁸ Na VII. Plenumu CK SKH 19. i 20. travnja. 1967, uz navedeno, institucije potpisnice (Matica hrvatska, Društvo književnika Hrvatske i dr.) proglašene su „žarištem nacionalizma“.

²⁹ Više o nastanku *Deklaracije*, odjecima, posljedicama i sastavljačima u: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika: građa za povijest Deklaracije* (1997) Pripremila: Jelena Hekman. Zagreb: Matica hrvatska.

3.2. Stanje u jeziku i oko jezika

Nakon Novosadskog dogovora nastupilo je veoma teško doba za hrvatski jezik koje je donijelo nesporazume i prijepore između hrvatske i srpske strane po pitanju naziva jezika, interpunkcije, (ne)prevođenja tekstova, prilagođavanja nastavnika književnom govoru kraja, pisanja futura prvog i sl. (usp. Pranjković 2006: 32-33).

Zajedničkoj komisiji Matice srpske i Matice hrvatske povjerena je izrada zajedničkoga pravopisa (popularno nazvan *novosadski pravopis*) koji je izašao 1960. u dvije inačice: pod naslovima *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika: s pravopisnim rječnikom* (Zagreb, Novi Sad: Matica hrvatska, Matica srpska; latinicom) te *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika: sa pravopisnim rečnikom* (Novi Sad, Zagreb: Matica srpska, Matica hrvatska; ćirilicom). Budući da su taj pravopis radili zajedno srpski i hrvatski lingvisti, teško je bilo u potpunosti zadovoljiti i jednu i drugu stranu. „U traženju kompromisnih rješenja između srpskoga više fonološkoga i hrvatskoga u nešto većoj mjeri morfonološkoga pravopisa rješenje se našlo otprilike na sredini“ (Badurina 2010: 88). Pravopis je morao „potvrditi ‘tezu’ o jedinstvenosti hrvatskoga i srpskoga jezika“ (Badurina 2010: 88). To je najviše došlo do izražaja u propisanoj terminologiji, ali i u koncepciji i strukturi pravopisnoga rječnika u kojemu su ravnopravno bili zastupljeni leksemi obaju jezičnih standarda iako u hrvatskoj jezičnoj svijesti i jezičnoj praksi prevladavala težnja da se između dviju varijanata biraju hrvatski leksemi (usp. Badurina 2010: 88).

Polovicom šezdesetih godina rasplamsale su se rasprave o pitanjima varijanata zajedničkog standardnog jezika koje je inicirala srpska jezikoslovka Milka Ivić svojim izlaganjem *Problem norme u književnom jeziku*,³⁰ a raznim raspravama i osvrtima nastavili brojni jezikoslovci (Jonke, Hraste, Katičić, Brozović, Babić) (usp. Pranjković 2006: 35). Polemike hrvatskih i srpskih lingvista izazvane su različitim tumačenjem Novosadskog dogovora (usp. Mićanović 2012: 271). Dok su jedni zagovarali novosadske zaključke u kojima je hrvatskosrpski jezik smatran jedinstvenim, hrvatska strana, na čelu s Daliborom Brozovićem, podupire postojanje istočne/beogradske i zapadne/zagrebačke varijante standardnoga (književnoga) jezika kao neosporne činjenice (usp. Pranjković 2006: 35) i traže njihovu ravnopravnost u uporabi. Osim spora o postojanju varijanata, postoje i nesuglasice o broju varijanata, njihovom statusu i odnosu (ne)ravnopravnosti te o tome tko je kompetentan za normiranje varijanata (usp. Mićanović 2012: 272).

³⁰ Na Petom kongresu jugoslavenskih slavista održanom od 13. do 17. rujna 1965. u Sarajevu.

Središnji je događaj šezdesetih godina u području jezika već spomenuta *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* iz 1967. koja je koliko jezično toliko i društveno-političko pitanje.³¹

Jezični spor koji je izazvala *Deklaracija* nastavlja se krajem desetljeća, a obilježava ga burna rasprava oko objavljivanja prvih dvaju svezaka rječnika Matice hrvatske i Matice srpske 1967. godine: pod naslovom *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* (Novi Sad, Zagreb: Matica srpska, Matica hrvatska; ćirilicom) i *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika* (Zagreb, Novi Sad: Matica hrvatska, Matica srpska; latinicom). Tijekom 1968. hrvatski su lingvisti i književnici vrlo žestoko i uglavnom negativno ocjenjivali ta izdanja u nizu kritičkih priloga.³² Nakon svih polemika Matica hrvatska odustala je od izdavanja daljnjih svezaka (usp. Pranjeković 2006: 40), a Matica srpska objavila je samostalno preostale sveske.³³ Osim toga, Matica hrvatska odrekla se i Novosadskog dogovora proglašivši ga „bespredmetnim i nevažecim“. U cijelom tom razdoblju postojali su određeni pritisci na lingviste, ali većina ih je nastavila djelovati u istom smjeru i zalagati se za svoje stavove.

Na stanje u našoj lingvistici osvrnuo se Dalibor Brozović na Šestom kongresu Saveza slavističkih društava SFR Jugoslavije 1969. u Budvi, ali i u svojim člancima u *Telegramu*. Na kongresu napominje kako postoji napredak u odnosu na situaciju u prethodnoj državi, otvorili su se novi fakulteti i povećao broj stručnih kadrova, ali još uvijek zaostajemo za zapadnim standardima. Nedostaje nam homogena, funkcionalna i organizirana lingvistika iako postoji određen broj pojedinaca koji se kvalitetno bave tom problematikom. Problem zaostajanja

³¹ Stoga je spomenuta u kontekstu društvenih događanja i detaljnije opisana u prethodnom poglavlju *Društveno-politička previranja*.

³² Prilozi različitih autora kasnije su sabrani i izdani 1969. u posebnom izdanju časopisa *Kritika* (sv. 1.) pod naslovom *Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata: kritika rječnika hrvatsko-srpskoga književnog jezika: knjiga prva A-F i knjiga druga G-K, izdanje Matice hrvatske i Matice srpske, Zagreb-Novu Sad, 1967.*, a samo Brozovićevi tekstovi u drugom svesku istoga časopisa pod naslovom *Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata*. Brozović se i u rubrici „Jezik današnji“ osvrće na *Rječnik* u prilogu: *Tko čeka – katkad i ne dočeka!* Telegram, Zagreb, 9 (12. 4. 1968), 415, str. 2.

³³ *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika*. Knj. 1, A–F i Knj. 2, G–K. (1967) Zagreb Novi Sad: Matica hrvatska, Matica srpska.

Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika. Knj. 1, A–E i Knj. 2, Ž–K (Kosište) (1967) Novi Sad, Zagreb: Matica srpska, Matica hrvatska; Knj. 3, K–O (kocjerić–ogranuti) (1969) Novi Sad, Zagreb: Matica srpska, Matica hrvatska; Knj. 4, O–P (ograšje–pretnja) (1971) Novi Sad: Matica srpska; Knj. 5, P–S (pretovar–stoti) (1973) Novi Sad: Matica srpska; Knj. 6, S–Š (stotina) (1976) Novi Sad: Matica srpska.

lingvistike u Jugoslaviji vidi u ambicijama svake nacionalne lingvistike i u varijantama standardnoga jezika. U članku *O današnjem stanju naše nauke o jeziku*³⁴ u rubrici „Jezik današnji“ posebnu pozornost skreće na činjenicu da se „zaostajanje humanističkih disciplina [kojima pripada i znanost o jeziku] ne odražava samo u prosvjeti, kulturi i umjetnosti (...), nego djeluje negativno i na tehničke, prirodoslovne, medicinske i druge „konkretné“ nauke, a to se mora odraziti i na proizvodnji“. Na istom mjestu napominje kako je za studij svakog jezika potrebno nekoliko kvalitetnih priručnika (normativna gramatika, opisna gramatika, rječnik, povijest jezika, povijesna gramatika, povijesni rječnik, etimološki rječnik, terminološki rječnik itd.), a mi ništa od toga nemamo. Nedostaju nam i filološke publikacije i znanstveni časopisi s područja znanosti o jeziku.³⁵ Zaključuje kako je cijeli problem „izvan jezika i jezične znanosti“.

³⁴ Telegram, Zagreb, 7 (14. 10. 1966), 337, str. 2

³⁵ Više u članku: *Filološke publikacije i preokupacije*. Telegram, Zagreb, 9 (20. 9. 1968), 438, str. 4.

4. ODABRANA SOCIOLINGVISTIČKA I STANDARDOLOŠKA PROBLEMATIKA

Brozovićeva definicija standardnoga jezika proizlazi iz koncepcije standardnog jezika Praške lingvističke škole, a primijenjena je u specifičnom društveno-političkom kontekstu šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća. U istom su razdoblju vrlo utjecajna promišljanja Ljudevita Jonkea o osobitostima književnoga jezika i jezične kulture te zalaganje Radoslava Katičića za normiranje književnog jezika kao lingvističkog zadatka. Naglašavanje važnosti jezične kulture za razvoj cjelokupnoga društva Brozović podupire davanjem jezičnih savjeta na različitim razinama u člancima u rubrici „Jezik današnji“. Osim toga, protiv odstupanja od jezične norme i protiv jezične nekulture bori se kritikom javnoga jezika. U očuvanju i njegovanju jezične kulture podjednaku odgovornost imaju društvo kao skup pojedinaca i lingvisti.

4.1. *Jezik*, naziv jezika, standardni jezik i varijante

Da bi se shvatila vrlo složena i slojevita problematika konkretnoga hrvatskosrpskoga jezika, onako kako ju opisuje i objašnjava Brozović, potrebno je razumjeti njegovu koncepciju *jezika*. U prilogu *Evropski, slavenski, balkanski, jugoslavenski*³⁶ objašnjava da riječ *jezik* ima dva značenja te da je njihovo nerazlikovanje „unijelo u jezičnu problematiku više zbrke nego bilo što drugo“. U ovom kontekstu govora o jeziku zanimljiva je ova Brozovićeva definicija: „*jezik* je kontinuum srodnih dijalekata kojima se zajedničke osobine dadu svesti pod jedan opći nadređeni sistem. Kako sve osobine pojedinog dijalekta čine također sistem, onaj nadređeni sistem koji je apstrakcija njihovih zajedničkih osobina zovemo dijasistemom.“ Ovdje nam je potreban pojam jezika-dijasistema koji Brozović objašnjava ovako: „svi dijalekti koji su potekli od praslavenskog jezika imaju stanovite zajedničke osobine, svi su oni srodni, svi su slavenski. Ali ako se dva slavenska dijalekta ne daju svesti pod jedan nadređeni sistem, a da tim istim kriterijima ne budu obuhvaćeni i svi drugi slavenski dijalekti, ili bar njihov velik dio, onda ta dva dijalekta pripadaju dvama različitim jezicima-dijasistemima.“ Drugim riječima, „jezik kao dijasistem obuhvaća one srodne dijalekte kojima se sistemi većinom svojih osobina mogu svesti pod jedan nadređeni sistem (tj. dijasistem)“. Slavenska je jezična porodica zapravo „kontinuum srodnih jezika-dijasistema“ što znači da se njihove zajedničke osobine mogu „svesti u nadređen sistem samo

³⁶ Telegram, Zagreb, 9 (9. 2. 1968), 406, str. 2

jednim višim stupnjem apstrakcije“ koji nije najviši jer slavenski dijasistemi čine užu jezičnu porodicu, dok je za utvrđivanje srodnosti s naprimjer germanskim ili romanskim dijalektima potreban „najviši stupanj apstrakcije zajedničkih osobina“, pa u tom slučaju govorimo o srodnosti u okviru šire porodice, indoeuropske. Rang viši od jezika-dijasistema su skupine jezikā-dijasistemā koje imaju i podskupine u okviru jezične porodice, a unutar tih kategorija postoje različiti stupnjevi srodnosti.

Tako Brozović objašnjava jedno značenje pojma *jezik* te napominje da se često u svakodnevnom govoru i publicistici pod općim pojmom *jezika* misli na *standardni jezik*. Prema njemu, potrebno je razlikovati pojmove *jezik-dijasistem* i *standardni jezik*, a ne u oba smisla koristiti opći termin *jezik*.

Osim standardnoga jezika, postoje i drugi oblici *jezika* (idiomi): dijalekti određenih područja, konkretni govori pojedinih naselja, razgovorni jezik, navodi Brozović u članku *Razgovorni jezik*.³⁷ Uporaba standardnoga jezika funkcionalno je ograničena (njime se služimo u javnom životu, školi, novinarstvu, na radiju, televiziji, u kazalištu, znanosti i književnosti), objašnjava Brozović. Njegov je pisani vid „više-manje stabilan“, isti na cijelom području jednoga jezika (a ako postoje varijante, onda na njihovom području), a govoreni vid „pokazuje povremeno stanovita manja odstupanja“. U selima, manjim gradovima i četvrtima većih gradova ljudi se u međusobnoj komunikaciji služe konkretnim mjesnim govorima koji pripadaju raznim dijalektima kajkavskog, čakavskog, štokavskog i torlačkog narječja, ističe Brozović. Standardni jezik i mjesni govori, prema Brozoviću, „najglavniji [su] i najkarakterističniji ljudski idiomi, oni su jedini u svojim osobinama konkretni“. Za razliku od njih, dijalekti su „samo naučna apstrakcija najznačajnijih zajedničkih osobina većeg broja sličnih i srodnih mjesnih govora“, dakle, nitko ne može govoriti dijalektom, napominje Brozović. Razina viša od mjesnih govora jest interdijalekt, odnosno „idiom (tj. oblik ljudskog jezika) koji predstavlja mješavinu različitih sličnih govora, i to neodređenu, amorfnu mješavinu, nestabilnu, nehomogenu i individualnu kod svakog pojedinca i u svakoj situaciji“. Postoji i „srednji idiom“, odnosno „prelazna pojava između standardnog jezika i ukupnosti svih interdijalekata što se govore u onoj pokrajini u kojoj živi pojedini tip razgovornog jezika“ te se „najčešće čuje na ulicama (...) gradova i na neslužbenim javnim skupovima“, a naziva se razgovorni jezik. Već je spomenuto da su standardni jezik i mjesni organski govori konkretni idiomi što znači da su u „okviru potreba za koje služe gotovo uvijek kompletni

³⁷ Telegram, Zagreb, 8 (26. 5. 1967), 369, str. 2

idiomi s jasno određenim značajkama“ dok su svi ostali idiomi nekonkretni, pojašnjava Brozović u članku *Slojevi jezika i prestiž u jeziku*.³⁸ Znanstvene apstrakcije su dijalekti i skupine dijalekata odnosno narječja, a još „viši hijerarhijski stupanj iste kategorije organskih idioma“ jest jezik „kao skup srodnih narječja“, a tako shvaćene jezike svrstavamo u „uže i šire jezične porodice“, navodi Brozović. „Na toj je hijerarhijskoj ljestvici svaki stupanj to apstraktniji što je viši, a konkretan je jedino najniži stupanj, tj. mjesni govor.“ Standardni jezik, osim što je konkretan, on je i „neorganski idiom“ i najviši stupanj te hijerarhije. „Ostali su neorganski idiomi nekonkretni, i to sve više što im je stupanj niži (dakle obratno nego kod organskih idioma).“ Interdijalekt i razgovorni jezik jesu nekonkretni neorganski idiomi, a njihova nekonkretnost drugačija je od organskih idioma, naime, oni nisu apstrakcije, oni se zaista ostvaruju, ali „osobine im nisu jasno određene i u tom smislu nisu konkretni kao što je standardni jezik i mjesni govor“, pojašnjava Brozović. Oni su, uz to, i krnji, nekompletni što znači da „ne zadovoljavaju sve jezične potrebe svojih nosilaca nego služe samo za posebne ograničene svrhe“ dok mjesni govor „zadovoljava sve potrebe male zajednice koja se njime služi“, a standardni jezik zadovoljava „sve potrebe društva koje ga upotrebljava“.

U članku *Standardni makedonski jezik u jugoslavenskoj zajednici*³⁹ Brozović definira standardni („književni“) jezik kao „specifičan i uvijek normiran vid jezika, koji nastaje onda kada se određena nacija (ili koja druga analogna formacija), uklapajući se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim vlastitim idiomom, do tada upotrebljavanim samo u etničkoj civilizaciji (ili čak samo folklornoj)“.⁴⁰ Instrument više, iznadetničke civilizacije, napominje Brozović, može biti samo standardni jezik „sa svojim osobinama elastične prilagodljivosti novim potrebama i relativne stabilnosti u vremenu i prostoru“. Pojmove standardnog jezika i jezika-dijasistema Brozović povezuje tezom: „ako su standardni jezici specifični komunikacioni instrumenti civilizacije, onda ona, dijalektički, djeluje na njih u

³⁸ Telegram, Zagreb, 8 (9. 6. 1967), 371, str. 2

³⁹ Telegram, Zagreb, 9 (8. 3. 1968), 410, str. 2

⁴⁰ Ova definicija standardnog jezika koju 1968. iznosi u „Jeziku današnjem“ varijacija je čuvene Brozovićeve definicije koja se temelji na postavkama Praške škole, odnosno ključnim pojmovima elastične stabilnosti i autonomnosti, i koju je najprije iznio u radu objavljenom u Moskvi 1967, a hrvatska verzija objavljena je u knjizi *Standardni jezik* pod naslovom *Slavenski standardni jezici i usporedna slavistika* 1970. U knjizi definicija glasi: „Bitno je za definiciju standardnog jezika da je on autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan, koji nastaje pošto se jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je dotad funkcionirao samo za potrebe etničke civilizacije“.

onome što nije jezično u užem smislu, ali čemu jezik-dijasistem daje građu ili bar kalup kako bi se osnovica nadopunila onom nadgradnjom koja i čini materijalnu razliku između jezika-dijasistema i standardnog jezika (terminologija, pismo, pravopis, norme, moderna frazeologija i inventar pojmova i sl.)“.

Za označavanje zajedničkog i normiranog oblika jezika Brozović upotrebljava naziv *standardni jezik*, a razloge odabira upravo tog termina u konkurenciji ostalih⁴¹ koji se tada upotrebljavaju obrazlaže u članku *Zašto baš „standardni jezik“?*⁴² Navodi kako je glavni konkurent izrazu *standardni jezik* naziv *književni jezik* koji ima „dugu tradiciju i široku usvojenost“, ali nedostatak mu je prejaka asocijativna veza s „užim, specijaliziranim terminom *jezik literature*“ i u tom je kontekstu termin *književni jezik* i „preširok“ i „preuzak“. Preširok je jer se „u literaturi ne upotrebljava samo standardni jezik“, već se „literatura (tj. beletristika) služi i raznim drugim idiomima (...), npr. nestandardnim pismenim jezicima (...), dijalektima (...), raznim vidovima razgovornoga jezika, profesionalnim žargonima, šatrovačkim jezikom i sl.“ Preuzak je pak jer se „standardni jezik ne upotrebljava samo u beletristici nego je on ujedno i sredstvo sporazumijevanja i izražavanja u svim oblicima više civilizacije“. Ističe još jedan „principijelan razlog za napuštanje termina *književni jezik*“ – „taj termin asocira i predodžbe o dominantnoj ulozi beletristike u standardnom jeziku kao pojavi, predodžbe koje su odraz različitih idealističkih koncepcija i koje su opasno opterećenje na putu k suvremenijim i progresivnijim shvaćanjima standardnog jezika“. Zaključuje da je „literatura samo jedna od komponenata o kojima se vodi računa u standardnom jeziku“, ali ipak „samo prva među jednakima“. U to je vrijeme, kako Brozović napominje, relativno mala usvojenost termina *standardni jezik*, ali to nije dovoljan argument za njegovo neprihvatanje pogotovo stoga što u angloameričkoj terminologiji prevladava, a i novi se termini u lingvistici usvajaju kad za njih postoji ozbiljan razlog. Nedostatak tog termina moglo bi jedino biti „sporedno značenje pridjeva *standardan*, tj. ‘prosječan, s negativnom značenjskom nijansom’, što krije u sebi opasnost od krivih identifikacija“, naglašava Brozović te dodaje kako ipak „osnovno međunarodno značenje tog atributa dobro odražava neke od bitnih osobina svakog

⁴¹ Osim termina *književni jezik*, ostali konkurentni termini „nisu ni u nas ni u svijetu mnogo prošireni, kao termini su slabi, a osim toga, često se upotrebljavaju ujedno i kao pravi termini s još jednim, užim značenjem (pismeni jezik, opći jezik, općenacionalni jezik, kulturni jezik, jezik civilizacije, jezik pozornice, normiran ili normativan jezik, koine i sl.)“ (*Zašto baš „standardni jezik“?*, Telegram, Zagreb, 7 (27. 5. 1966), 317, str. 2).

⁴² Telegram, Zagreb, 7 (27. 5. 1966), 317, str. 2

standardnog jezika, (...) one koje se asociraju s društvenom funkcijom standardnog jezika kao civilizaciono-jezičnog instrumenta višega reda.“

Problematika naziva jezika ima i drugu dimenziju, nacionalnu. Osim terminološke neusuglašenosti oko najprikladnijeg izraza za imenovanje najvišeg i najapstraktnijeg oblika jezika (*standardni* ili *književni*), javlja se i problem naziva takvog oblika jezika u nacionalno nehomogenoj zajednici, federalnoj državi sa šest republika, kakva je bila Jugoslavija, u kojoj nema jednog državnog službenog jezika. Brozović na početku članka *Stoimeni jezik*⁴³ upozorava na takvo stanje te napominje kako svoj jezik „možda upravo zato i nazivamo tako često *našim* jezikom kako bismo izbjegli određenom imenu, ne znajući za koje da se odlučimo kad ih ima tako mnogo.“ Ističe kako se nazivi za jezik koji se tada upotrebljavaju većinom izvode „od imenā naroda što se njime služe, dakle Hrvata i Srba“, a samo se rijetko pojavljuju nazivi *jugoslavenski* ili *jugoslovenski* (najčešće u turističkim priručnicima). Neprihvatljivost naziva *jugoslavenski* Brozović objašnjava činjenicom da „se ne radi ni o kakvom ‘državnom’ jeziku.“ Prije je navedeno da civilizacija utječe na izgradnju jezika, o tome Brozović piše u spomenutom članku *Standardni makedonski jezik u jugoslavenskoj zajednici*⁴⁴ te dodaje kako se „jugoslavenske nacionalne civilizacije i u svojem etničkom i još više u svojem iznadetničkom vidu izgrađuju već pol stoljeća u stanovitoj zajednici“, pa to mora utjecati, „bez obzira na sve promjene karaktera same zajednice“, na „civilizaciono-jezičnu nadgradnju slovenskog, hrvatskosrpskog i makedonskog standardnog jezika“, ali to nije razlogom da te jezike svrstavamo pod zajednički jugoslavenski nazivnik. Brozović to smatra neprihvatljivim navodeći kako „jugoslavenski karakter slovenskog, hrvatskosrpskog i makedonskog standardnog jezika procjenjuju s jedne strane naši unitaristički idealisti, koji u biti nemaju povjerenja u polstoljetnu stvarnost što se odražava u tim standardnim jezicima (zajednički prometni, pravni i financijski sustav, tržište, vojska, komunistička partija, zajedničke tradicije predratne klasne borbe, oslobodilačkog rata i revolucije, izgradnje, 1948, samoupravljanja, reforme, stanovita zajednička psihička nadgradnja itd.)“. To je „nesumnjiva i evidentna“ stvarnost koju nije potrebno „osigurati“ još i specifično jugoslavenskom etničkom i lingvističkom podlogom“. Dakle, ne postoji specifično jugoslavenska ili općejugoslavenska etnobaza niti specifična jugoslavenska genetska jezična zajednica, naglašava Brozović te dodaje kako su „etnobaza i nacija, jezik-dijasistem i standardni jezik različite kategorije koje se ne moraju nužno poklapati“. Stoga je pojam *jugoslavenski jezik* neprikladan i neutemeljen

⁴³ Telegram, Zagreb, 7 (30. 12. 1966), 348, str. 2

⁴⁴ Telegram, Zagreb, 9 (8. 3. 1968), 410, str. 2

za imenovanje bilokakvog idioma (bilo samo zajedničkog jezika Hrvata i Srba ili zajedno svih jezika koji se govore unutar višenacionalne zajednice Jugoslavije).

Odbacivanje takvog naziva jezika automatski diskvalificira i pojam *jugoslavistike* kao znanstvene discipline o čemu Brozović govori u članku *Nema zamjene za slavistiku*.⁴⁵ Naglašava da bi se jugoslavistika mogla shvatiti kao „zbroj slovenistike, serbokroatistike i makedonistike“, ali to bi bio samo „mehanički sklopljen skup“ jer „kriterij njegova sastava nije jezično-književni“, a takva bi formacija trebala predstavljati upravo „književno-jezičnu disciplinu“. Objašnjava kako se fenomeni jedne vrste ne smiju grupirati po kriterijima druge vrste. Upravo se to čini govoreći o jugoslavistici jer se iz pet južnoslavenskih književnosti i četiri južnoslavenska jezika izdvaja četiri književnosti i tri jezika „ne po književno-jezičnim nego po državno-pravnim, političkim, sociološkim i sl. kriterijima“ što nije znanstveno korektan postupak, smatra Brozović. U članku *Zajednički, ali i s drugima*⁴⁶ proširuje razmatranje „jugoslavenskog problema“ osvrćući se na izvanjezičnu stvarnost koja je u mnogome utjecala i na shvaćanja jezika. Navodi kako je „pol stoljeća zajedničkog života stvorilo mnogobrojne realne veze u materijalnoj i duhovnoj civilizaciji jugoslavenskih naroda“, a to je vidljivo u proizvodnji i tržištu, kadrovskom i financijskom potencijalu te prometnom sustavu koji su se izgrađivali „katkada svjesno i katkada nesvjesno s perspektivama potreba i mogućnosti cijele zajednice“. Tijekom pola stoljeća dogodilo se mnogo važnih događaja i procesa, napominje Brozović, koji su zajednički iako pripadaju i svakom narodu zasebno, a i pozitivne i negativne posljedice „predstavljaju zajednički fond ugrađen u svaku našu narodnu stvarnost“. Ukupnost tih činjenica u znatnoj je mjeri odredila i razvoj u jugoslavenskim književnostima i jezicima, zaključuje Brozović te objašnjava da posljednja tri desetljeća dominira paralelni razvoj literatura, a u „jugoslavenskim su se jezicima razvile mnoge crte, prvenstveno rječničke, koje ih zbližuju međusobno i ujedno udaljuju od svih drugih jezika“ što znači da se rječnik i frazeologija izgrađeni u „jugoslavenskom socijalističkom razvitku“ zamjetno razlikuju od onih u drugim socijalističkim zemljama, bilo slavenskim ili neslavenskim. Sve te zajedničke pojave treba znanstveno proučavati, ali ne pod krinkom jugoslavistike jer to ne odgovara jezično-literarnim kriterijima, kako je već ranije spomenuto, a mnoge pojave koje se doživljavaju kao „specifično jugoslavenske“ zapravo su po prirodi ili genezi „slavenske, južnoslavenske ili (...) socijalističke“, objašnjava Brozović. Dalje navodi kako je većina specifično jugoslavenskih

⁴⁵ Telegram, Zagreb, 8 (20. 10. 1967), 390, str. 2

⁴⁶ Telegram, Zagreb, 8 (27. 20. 1967), 391, str. 2

jezično-literarnih fenomena nastala u posljednja tri do četiri desetljeća, a za preostalu povijest „od doseljenja do našeg stoljeća“ može se govoriti samo „o (južno)slavenskim momentima u onome što je u naše doba poslužilo kao građa za specifično jugoslavenske pojave“. Dakle, sve specifično jugoslavensko u jeziku i književnosti može se proučavati u slavističkim okvirima, te je stoga jugoslavistika kao znanstvena disciplina nepotrebna, završava Brozović raspravu o problematici jugoslavistike kao discipline s čime je usko povezan, iz navedenih razloga neprihvatljiv, naziv zajedničkog jezika - jugoslavenski.

Brozović u prije spomenutom članku⁴⁷ kao najčešće nazive jezika izdvaja *hrvatskosrpski* ili *srpskohrvatski* (kao jedna složena riječ), a osim njih, česti su i oblici *hrvatsko-srpski* ili *srpsko-hrvatski* (kao nepotpuna složenica). Prigovor drugom načinu bilježenja naziva jezika, „s crticom“, Brozović upućuje s argumentom da „znači zapravo nešto drugo“: npr. „hrvatsko-srpska problematika“ znači „problematika jezičnih odnosa Hrvata i Srba“, a ne „problematika hrvatskosrpskog jezika“, na što se zapravo misli. Drugi nazivi za jezik su rijetki, ali ipak postoje, navodi Brozović te daje primjer naziva *hrvatski ili srpski* odnosno *srpski ili hrvatski* koji u određenim situacijama može biti dvosmislen („jezik koji se može zvati bilo hrvatski ili srpski“ i „jezik za koji ne znamo da li je hrvatski ili srpski“). Rijetki su i nazivi *hrvatski i srpski* odnosno *srpski i hrvatski* te *hrvatski (srpski)* odnosno *srpski (hrvatski)* za koje Brozović smatra da „nisu loši, ali nisu ni spretni ni jednoznačni“. Na kraju članka preporučuje četiri naziva „za jezik kojim govore s jedne strane Hrvati i s druge strane Srbi s Crnogorcima“: *hrvatskosrpski* odnosno *srpskohrvatski* (kao jednostavniji, svakodneviji) i *hrvatski ili srpski* odnosno *srpski ili hrvatski* (kao svečaniji, tradicionalniji).⁴⁸

Pod kojim je uvjetima i u kojim slučajevima najprirodnije i najnormalnije svoj jezik nazivati samo *hrvatski* ili samo *srpski*, a u kojima nije ni uputno ni istinito Brozović objašnjava u članku *Hrvatski književni jezik*.⁴⁹ Pravopisom je propisano da je „u nazivu jezika nužno uvijek u službenoj upotrebi istaći oba njegova sastavna dijela“ što, ističe Brozović, zadovoljavaju preporučeni „dvojni nazivi“. Naziv jezika službeno se upotrebljava u svjedodžbama, dokumentima, zakonskim propisima i sl. Uz to, u znanosti, posebno lingvistici, često je potrebno naglasiti oba sastavna dijela u nazivu jezika, navodi Brozović, i to u situacijama: a) kada se govori o varijantama hrvatskosrpskog standardnog jezika,

⁴⁷ *Stoimeni jezik*. Telegram, Zagreb, 7 (30. 12. 1966), 348, str. 2

⁴⁸ U svojim člancima u „Jeziku današnjem“ (ali i u drugim radovima iz toga vremena) Brozović gotovo beziznimno upotrebljava naziv *hrvatskosrpski jezik* kao oznaku zajedničkog standardnog jezika.

⁴⁹ Telegram, Zagreb, 8 (3. 2. 1967), 353, str. 2

pogotovo kada se one uspoređuju; b) kada se govori o standardnim jezicima uopće; c) kada se u povijesnim i poredbenim istraživanjima govori o jezičnim porodicama, užim skupinama i sl. U svim navedenim situacijama samo upotreba punog naziva jezika prikazuje „objektivnu stvarnost“ i „znanstvenu istinu“. U neslužbenoj pak upotrebi Brozović naglašava da se „ne treba ustručavati da Hrvati svoj jezik zovu hrvatskim i Srbi srpskim.“ Brozović se ne slaže s pojedincima koji zagovaraju uporabu službenih i znanstvenih termina „uvijek i u svakoj prilici“. Tome dodaje da „ni u kulturnom i uopće javnom životu, izvan službene upotrebe i nekih lingvističkih tema, ne može biti zaboran ni naziv *hrvatski jezik* ni naziv *srpski jezik*, bar ne za normalna, kulturna i tolerantna čovjeka“. Brozović opravdanim smatra nazive *hrvatski književni jezik* ili *srpski književni jezik* u primjeru poput „poratni dalmatinski pripovjedači, osobito Kaleb, Marinković, Šegedin i Božić, znatno su obogatili hrvatski književni jezik“ te smatra da bi termini *hrvatskosrpski* ili *hrvatska varijanta* promijenili ili suzili smisao i narušili stil rečenice. Dopuštanje jednočlanog naziva objašnjava činjenicom da riječ *jezik* ima „mnoga i razna značenja“, stoga možemo govoriti i „o pjesničkom jeziku, o gradskom i seoskom jeziku, o šatrovačkom jeziku, o jeziku novinarskom, naučnom, birokratskom, o jeziku slavonskih pisaca, o Matoševu jeziku, o folklornom jeziku i o još mnogim drugim jezicima.“

Već se u terminološkoj zbrci nazire kompleksnost prirode zajedničkog standardnog jezika Hrvata i Srba. Za shvaćanje svega navedenoga potrebno je naglasiti da Brozović svoju koncepciju hrvatskosrpskog standardnog jezika temelji na ključnom pojmu *varijanata*. U članku *Za stabilne norme kultiviranog i modernog jezika*⁵⁰ prenosi i prihvaća stavove novosadske profesorice Milke Ivić⁵¹ o tadašnjoj jezičnoj stvarnosti: „postoje dve osnovne varijante onoga što se popularno naziva književnim jezikom (...); jedna se govori pretežno u istočnoj polovini srpskohrvatske jezičke teritorije (gde je najveći kulturni centar Beograd) a druga pretežno u zapadnoj (sa Zagrebom kao glavnim centrom). One se između sebe ne razlikuju (...) isključivo po izgovoru refleksa staroga jata. Ima tu još niz drugih razlika, prvenstveno u leksici (...). Ali ima tu još više homogenosti u gramatičkoj strukturi obeju varijanata, koja je zajednička, vukovska.“

⁵⁰ Telegram, Zagreb, 6 (17. 9. 1965), 281, str. 2

⁵¹ Stavovi profesorice Milke Ivić izneseni su u referatu *Problem norme u književnom jeziku* koji je izložen na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu 1965.

U članku *I varijante, i jedinstven jezik*⁵² Brozović objašnjava kako „u jezicima kojima se služi jedan narod, dakle jedno nacionalno društvo, jedna nacionalna kultura i civilizacija, kojima se piše jedna književnost, nema ozbiljnijeg problema varijanata pošto se izgradi standardni jezik“, ali postoje i jezici, poput hrvatskosrpskoga, „kojima se služe dva ili više naroda i onda se javlja problem varijanata“ koje su „logična posljedica same prirode ljudskog jezika“ jer je on „kolektivno sredstvo ljudi koji ga govore i ujedno njihov odraz“. Radi li se o ljudima dviju nacija, nastavlja Brozović, jezik ne može biti potpuno jednak, razlikovat će se u sitnicama, ali ipak „jezik koji ima varijante – jer ga upotrebljavaju dva kolektiva – ostaje kao jezik jedinstven“, a „jedinstvo njegova identiteta zavisi o sustavu glasova, oblikā, tvorbe, sintakse i tzv. osnovnog rječnika, dakle o svemu onom po čemu se razlikuje jezik od jezika, a jedinstvo tih osobina ne može ugroziti pojava varijanata.“ Razlike između varijanata hrvatskosrpskog standardnog jezika prvenstveno su izražene u „leksičkim dubletama što u pravilu ne pripadaju onom osnovnom rječničkom blagu (...) nego riječima i terminima u kojima se òglēda konkretna materijalna i duhovna civilizacija“ (npr. vlak/voz, kazalište/pozorište i sl.). Varijante nemaju ono po čemu se razlikuju jezici, tvrdi Brozović, „nemaju vlastitih glasova ili oblika“, već se mogu razlikovati „samo po nijansi u izgovoru jednih te istih glasova ili u upotrebi jednih te istih oblika“. Nadalje Brozović naglašava da postoje i „razlike u pismu i pravopisnim navikama, ali to je oboje izvan jezika“ te napominje kako „oba hrvatskosrpska pisma imaju samo različite znakove za isti grafijski sustav, a pravopisni je sustav i opet jedinstven.“ Zaključuje da se „razlike između varijanata tiču samo pojedinih konkretnih činjenica u hrvatskosrpskom standardnom jeziku (...) pri čemu količina tih razlika iznosi samo oko 3% od ukupne jezične materije, a u sustavu u koji je ta materija organizirana razlikā praktički i nema“ što znači da bi hrvatskosrpski „jezik (...) ostao ono što jest da mu i oduzmemo sve značajke varijanata, sve što je njihova nadgradnja i stilizacija u jeziku, ali onda taj jezik ne bi više bio sposoban da služi hrvatsko i srpsko društvo na njihovu sadanjem razvojnom stupnju kulture i civilizacije.“ Brozović još jednom ističe da su „varijante samo različite realizacije istog jezika“ te ponavlja Jonkeovu misao da „narodi koji imaju zajednički jezik služe se svojim varijantama s istim pravom s kojim se drugi narodi služe vlastitim jezikom.“ Iz navedenoga se zaključuje da „problem varijanata nije lingvistički problem“ jer možemo govoriti o gotovo apsolutnom jedinstvu hrvatskosrpskog standardnog jezika, a jedina prava jezična razlika je u jatuu, ali i tu postoji problem – „područja istočne i zapadne varijante ne poklapaju se s ekavskom i ijekavskom zonom“, napominje Brozović.

⁵² Telegram, Zagreb, 6 (8. 10. 1965), 284, str. 2

Svoje poimanje karaktera hrvatskosrpskog (standardnog) jezika, koje podrazumijeva postojanje varijanata, Brozović iznosi u članku *Lingvisti i društvo, standardni jezik i varijante*⁵³ u kojem govori o „našem jeziku kao cjelini, cjelini koja se ostvaruje u dvojstvu, ali ne prestaje biti cjelinom.“ Kada se riješi aktualan problem varijanata (kojem se posvećuje mnogo pažnje u javnosti, i lingvistā i laika), sve će se podrediti, predviđa Brozović, „izgrađivanju i njegovanju jezika kao cjeline, tj. obje će se varijante razvijati ravnopravno i samostalno, ali kako one imaju kudikamo više zajedničkoga nego posebnoga, nužno će se izgrađivati u uskoj suradnji.“ Na istom mjestu i dalje upozorava da se „hrvatskosrpski standardni jezik može izgrađivati kao kulturnan europski jezik samo u suradnji srpske i hrvatske strane jer je on u lingvističkom smislu jedan jezik, praktički jedinstven.“ Tu tezu podupire radikalnim mišljenjem da „bez te suradnje ne bi danas došlo do razbijanja hrvatskosrpskog jezika na dva standardna jezika, kako su se naivno nadali razni nacionalisti, osobito naši hrvatski, nego bi došlo do potpune barbarizacije i anarhije u standardnom jeziku, i to osobito na onoj strani koja bi bila dosljednija u udaljavanju.“ Prave suradnje koju Brozović zagovara i o kojoj, prema njemu, ovisi „cijela budućnost hrvatskosrpskog standardnog jezika“ zapravo nikada ni nije bilo „osim kampanjsko-deklarativne ili takve u kojoj jedna strana ‘suraduje’ s nekvalificiranim predstavnicima druge“, smatra Brozović. Dalje objašnjava da su se „na praktički identičnoj lingvističkoj podlozi razvile dvije civilizaciono-jezične nadgradnje, tj. (...) varijante standardnog jezika“ i to je stvarnost koja se treba prihvatiti, a rezultat je činjenice da se „istim jezikom služe dva naroda, dakle i dva društva, dvije književnosti, dvije kulture i civilizacije, dvije nauke i ekonomike“. Nacionalno homogeni jezik, prema Brozoviću, najbolja je situacija, „ali to je Srbima i Hrvatima nemoguće postići tako da i jedni i drugi dobiju vlastiti standardni jezik – lingvističko jedinstvo hrvatskosrpskog jezika i uz to ista dijalekatska podloga standarda apsolutno onemogućuju takvo rješenje“.⁵⁴ Isto tako, gotovo je nemoguće, tvrdi Brozović, da takav nacionalno nehomogen jezik bude „potpuno homogen kao standardni jezik, usprkos lingvističkom jedinstvu“.

Da je hrvatskosrpski jezik jedinstven jezik za Brozovića nije sporno, a u članku *Jezik i međunacionalni odnosi*⁵⁵ još jednom napominje da „danas nema nijednog ozbiljnog lingvиста koji bi težio da od varijanata hrvatskosrpskog standardnog jezika napravi dva različita

⁵³ Telegram, Zagreb, 7 (18. 3. 1966), 307, str. 2

⁵⁴ U kasnijim će radovima isti autor zagovarati drugačije stavove o pitanjima jezika.

⁵⁵ Telegram, Zagreb, 7 (17. 6. 1966), 320, str. 2

standardna jezika, a kad bi se čak i našao takav, ta bi težnja ostala utopijom jer je lingvistički nemoguća, i to već barem cijelo jedno stoljeće“. Umjesto da se bavi „relativno neznatnim razlikama, neznatnim kad se usporede sa svim što je u tom jeziku opće i kad se shvati koliko je ta cjelina još neizgrađena u usporedbi s drugim evropskim jezicima“, Brozović savjetuje da se više energije uloži u „kultiviranje goleme količine zajedničkoga u jeziku“ za što se potrebno „osloboditi romantičnih zabluda, naivnih izjednačavanja želja sa stvarnošću, ali i osloboditi se negativnosti.“ U članku *Pisati ili ne pisati*⁵⁶ navodi da „općeprihvaćeno može biti samo ono čime se služi većina na objema stranama, i to u kultiviranom jeziku i u slobodnoj upotrebi“, a ono što „nije zastupano u objema većinama, to su osobine karakteristične za jednu ili drugu varijantu“. Još jednom ističe kako je takvih posebnih značajki malo u odnosu na ono što je zajedničko, te zato i „imamo zajednički standardni jezik u koji su diferencijalne značajke varijanata samo uklopljene“.

Iako inzistira na tezi o jedinstvu hrvatskosrpskoga jezika, Brozović stalno, pa tako i u članku *Kako ne treba pisati o jeziku*,⁵⁷ naglašava postojanje dviju varijanata kao „objektivne stvarnosti u hrvatskosrpskom jeziku“ što „uz stanovite nijanse u shvaćanjima i interpretaciji priznaju bar u načelu gotovo svi istaknutiji srpski i hrvatski jezični stručnjaci“. Ipak, postoje i „pojedinci koji jezik djela izdanog na jednom području ocjenjuju prema jezičnim navikama, tradicijama, praksi i shvaćanjima drugoga područja“ ili pak „pojedinci koji pišući o jezičnoj problematici uopće ili o pojedinim konkretnim pitanjima proglašavaju pravilnima za cijelo područje našega jezika samo one riječi i osobine na koje su sami navikli, a koje su inače svojina samo jedne varijante“. Brozović takav pristup osuđuje i ocjenjuje kao „dvije pogreške dva vida jedne te iste netolerancije ili jednog te istog sljepila za stvarnost“. Smatra da je dužnost jezičnih stručnjaka da reagiraju na onom području na kojem se pojave takva „zastranjivanja“. Dakle, unutar jedinstvenog hrvatskosrpskog standardnog jezika Brozović traži ravnopravnost varijanata i u nekoliko članaka upozorava na netolerantnost i nepravedan odnos među varijantama. Neopravdanim smatra voditi se izvanjezičnim kriterijima u jezičnim pitanjima i odupirati se svakoj promjeni samo zato što dolazi iz druge varijante, odnosno zatvarati se zato prema drugom utjecaju bio on koristan ili štetan. Proces prelaska riječi iz zapadne varijante u istočnu ili obrnuto pozitivni su kada se ne radi o nametanju ili umjetnom širenju, navodi Brozović u članku *Kako i kada pisati?*,⁵⁸ te kada donose nešto novo ili

⁵⁶ Telegram, Zagreb, 7 (26. 8. 1966), 330, str. 2

⁵⁷ Telegram, Zagreb, 7 (22. 7. 1966), 325, str. 2

⁵⁸ Telegram, Zagreb, 7 (2. 9. 1966), 331, str. 2

zamjenjuju tuđicu. Zalaže se za to da „stručnjaci s područja svake varijante sami prosuđuju korisnost ili nepotrebnost utjecaja druge varijante“.

U već spomenutom članku⁵⁹ Brozović obrazlaže „da je kakav drugačiji razvitak u prvoj polovici 19. stoljeća mogao, općenito uzevši, dovesti do formiranja dvaju standardnih jezika, jednog srpskoga i jednog hrvatskoga, ali ako se govori o *genetskim* odnosima, onda nije moguće govoriti o ‘srodnosti’ nego samo o identitetu – čak i da su bila nastala dva standardna jezika, genetski bi to ostao jedan hrvatskosrpski jezik jer kajkavske dijalekte nije moguće dijeliti od čakavskih, čakavske od štokavskih, a štokavske od torlačkih“.

Osim teze o genetskom jedinstvu hrvatskosrpskog jezika i postojanju dviju varijanata koje ne mogu postati dva različita (samostalna) jezika, Brozović iznosi nove poglede na početak (hrvatskosrpskog) jezičnog standarda i revidira jezično značenje hrvatskog narodnog preporoda, odnosno daje novu periodizaciju povijesti standardnog jezika u svom lingvističkom radu uopće, a o tome kratko govori i u svojim člancima u *Telegramu*.⁶⁰ U članku *Uoči proslave hrvatskog narodnog preporoda*⁶¹ nabraja česte zablude o narodnom preporodu i iznosi svoje (drugačije) tumačenje. O izboru osnovice standardnoga jezika kaže: „kajkavsko narječje nije uzeto za osnovicu općehrvatskoga standardnog jezika ne zato što nije bilo samo po sebi sposobno za tu ulogu nego samo zato što su tadanji geografski (i lingvističko-geografski), socijalni i politički uvjeti bili nepovoljni za takav izbor“. Ne slaže se s tvrdnjom da narodni preporod označava „nastanak književnog jezika kod Hrvata“ (Brozović misli na hrvatski jezik, a *ne* na zajednički srpskohrvatski!) ističući jezik hrvatske dopreporodne literature (dubrovačka književnost, Kačić, Divković, Relković) koji se ne razlikuje mnogo od suvremenog jezika te zaključuje da „preporod nije bio u jezičnom pogledu onako bitan prijelom kao što je bio u političkome“. Zabludom smatra i mišljenje o nastanku „zajedničkoga književnog jezika Hrvata i Srba“ za vrijeme preporoda i objašnjava da je „u Srbiji i Vojvodini novi standardni jezik prevladao tek oko polovice stoljeća, a na ozakonjenje

⁵⁹ *Jezik i međunacionalni odnosi*. Telegram, Zagreb, 7 (17. 6. 1966), 320, str. 2

⁶⁰ U člancima izdvaja samo najvažnije zaključke, a detaljnije o tome piše u knjizi *Standardni jezik* (1970) i raspravi *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*. (1978) U: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*. Uredili: Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić. Str. 9–83. Zagreb: Liber – Zavod za znanost o književnosti. Pretisnuto u: Brozović, Dalibor (2008) *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*. Str. 15–125. Zagreb: Školska knjiga.

⁶¹ Telegram, Zagreb, 7 (25. 3. 1966), 308, str. 2

je morao čekati sve do 1868.“, a „tek se pri koncu stoljeća stvarno izjednačuje standardni jezik Hrvata i Srba više-manje u onom smislu u kojem je izjednačen i danas“. Napominje kako „kasnije jedinstvo hrvatskosrpskog standardnog jezika nije rezultat hrvatskog narodnog preporoda, nego dviju od njega nezavisnih činjenica“, a to su „nesumnjivo jedinstvo hrvatskosrpskog jezika“ te „splet društvenih, geografskih i političkih uvjeta koji su mladu buržoaziju i hrvatsku i srpsku navodili da za osnovice svojih nacionalnih standardnih jezika izaberu središnji novoštokavski tip i one bi ga izabrale sve da to i nije bio onaj koji je u najvećoj mjeri zajednički“ odnosno izabrale bi ga i „u slučaju da one druge nacije nije bilo, tj. da se na mjestu Srba odnosno Hrvata nalazio koji narod s drugim, lingvistički samostalnim jezikom“. Članak zaključuje mišlju o jezičnom značaju hrvatskoga narodnoga preporoda „u tom što je politička nacionalna renesansa omogućila god. 1836. naglo dovršenje raznih procesa hrvatske [!] kulturne i jezične konvergencije, koji su se prije toga odvijali u izuzetno nepovoljnim uvjetima“. Još jednom ističe da se „izgradnja općehrvatskoga standardnog jezika nije započela s preporodom, ona je u štokavskoj (i ne samo štokavskoj) starijoj hrvatskoj književnosti bila već daleko uznapredovala, a nije se ni dovršila u preporodu“ jer će to napraviti Broz i Maretić i tzv. moderna, naglašava Brozović. Bitnim smatra „nacionalno jezično jedinstvo koje je preporod uspostavio u Hrvata“.⁶² Dakle, Brozović govori o hrvatskom jedinstvu, *ne* hrvatskosrpskom.

Brozović se, kako smo vidjeli, ne slaže sa shvaćanjima da je preporod bio ključna prekretnica u formiranju standardnoga jezika te pobija tezu da od tada imamo zajednički standardni oblik. U članku *O usklađivanju periodizacija*⁶³ pomiče granicu u sredinu 18. stoljeća te navodi kako je „za standardni oblik hrvatskosrpskog jezika u Hrvata najbitniji događaj bio ulazak Slavonije u književnost, a to je [upravo] druga polovica 18. stoljeća“, a od tada se „mijenjao samo status toga jezika, njegova teritorijalna rasprostranjenost, njegove funkcije, ali u samom jeziku nije bilo bitnih promjena“. Tvrdnju da se prijelom u jeziku hrvatske književnosti dogodio oko sredine 18. stoljeća objašnjava shvaćanjem da je „jezična i književna situacija u 2. polovici 18. st. u biti bliža nama nego 1. polovici istoga tog stoljeća, a ta je 1. pol. bliža 16. stoljeću nego razdoblju od nekoliko desetljeća poslije“. Time zadaje

⁶² To su Brozovićeve stavovi o hrvatskom narodnom preporodu iz 1966. godine, a sam u kasnijim radovima napominje da se još tada nije „potpuno oslobodio romantičarskog nasljeđa naših općih zabluda i predrasuda o ilirizmu“ te da kasnije rasprave (*O početku hrvatskog jezičnog standarda*, 1970) „odražavaju razvitak [njegovih] pogleda“ (Nekoliko zaključnih napomena i misli u: *Standardni jezik*, 1970).

⁶³ Telegram, Zagreb, 9 (9. 8. 1968), 432, str. 4

okvir nove periodizacije hrvatske jezične povijesti koju će detaljno razraditi deset godina kasnije u glasovitoj raspravi *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti* (1978).

Činjenica jest da suživot različitih nacija u jednoj državi ima odjeka i u jezičnim pitanjima, pogotovo ako se uzme u obzir da se kroz povijest često upravo preko jezika pokušavalo ostvariti političko i svako drugo jedinstvo različitih naroda. Ne čudi stoga što Brozović uporno ističe lingvističko jedinstvo jezika kojim se zajednički služe dvije nacije, ali u takvoj situaciji logično je i postojanje (i zagovaranje) dviju varijanata standardnoga jezika ako znamo da su ti jezici imali vlastiti zasebni povijesni razvoj do određenoga trenutka te da se jezične prakse u različitim političkim entitetima temelje upravo na toj tradiciji i prema tome i međusobno razlikuju. Tome svjedoči i postojanje odvojenih naziva (hrvatski, srpski) kojima svaka nacija naziva jezik kojim se koristi. Kada ti do određenoga trenutka odvojeni jezici trebaju postati jednim jezikom, problem nastaje u imenovanju, ali i ujednačavanju, odnosno normiranju jezika.

4.2. Normiranje standardnoga jezika

Složena jezična situacija koja podrazumijeva ne samo jezičnu već i nacionalnu i političku problematiku daje posebnu težinu procesu normiranja s obzirom na to da se treba paziti na ravnopravnu zastupljenost elemenata i jedne i druge varijante u normi, na prirodnu prihvatljivost određenih rješenja, ali i na potrebe suvremenoga društva.

Na jezičnu anarhiju koja vlada na hrvatskosrpskom jezičnom području u ono doba upozorava Brozović u članku *Za stabilne norme kultiviranog i modernog jezika*⁶⁴ te dodaje kako je nepismenost (ne ona u klasičnom smislu, nego ona koja se ne izražava statistikama) opasna za kulturu, društvo i cijelu civilizaciju jer je „standardni jezik sredstvo civilizacije i ako to sredstvo ne funkcionira ispravno, društvo je ugroženo“. Navodi kako je „hrvatskosrpski jezik jedan od najnekultiviranijih u usporedbi s ostalim europskim jezicima, bili oni nacionalno homogeni, ili nehomogeni poput hrvatskosrpskog, manji ili veći, stariji ili mlađi od njega“. Za takvo stanje Brozović optužuje „stogodišnje idejno opterećenje naše nauke“ te „našu specifično nesretnu prošlost, koja je i rodila to opterećenje“, a iskazuje se u „romantičkom i idealističkom shvaćanju ‘narodskosti’“ koje ne priznaje „pravo modernom gradskom čovjeku da stvori suvremen kultiviran jezik za potrebe svoje civilizacije 20.

⁶⁴ Telegram, Zagreb, 6 (17. 9. 1965), 281, str. 2

stoljeća“. Ove navode proširuje u članku *Prividna dilema: selo ili grad*⁶⁵ gdje objašnjava da je „hrvatskosrpski standardni jezik nastao na jezičnoj podlozi koja je odražavala jednu duhovnu i materijalnu civilizaciju seoskog tipa (...) prve polovice XIX st.“, a takva osnovica ostavlja „teške praznine u rječniku i frazeologiji dvaju područja suvremenog života: gradska civilizacija, osobito materijalna, i intelektualne sfere apstraktnog mišljenja“. Naslijeđene praznine mogle su se bolje popuniti, smatra Brozović, da „u našoj nauci i javnom mišljenju nije vladalo romantičko i idealističko shvaćanje kako za naš jezik nije ni dobro ni pravilno ništa čega nema u njegovoj narodnoj osnovi, ili što se ne da izgraditi sredstvima koja ona posjeduje kao svoju unutarnju rezervu“. Razgovorni jezik popunio je praznine riječima iz njemačkog i talijanskog jezika te orijentalnih jezika, a i „intelektualni stil“ počeo se „nekritično služiti neprilagođenim tuđim kalupima i riječima“, pa je „naš naučni, publicistički, poslovni, stručni i administrativni jezik jedan od najgorih mogućih“, smatra Brozović. Posljedica je takve situacije „nesiguran, upravo negativan jezični osjećaj“, a „nemoć naše norme i rječnika u kuhinji, u prodavaonici, u radionici, za katedrom apstraktnih disciplina itd. pokolebala [je] povjerenje u normu uopće, obeshrabrila svaki napor za učenje i svladavanje norme“, a mnogobrojne reforme samo su povećale rezignaciju, napominje Brozović. Izlaz vidi u autonomnom razvoju standardnog jezika „koji se ipak može osposobiti za suvremene potrebe, samo valjda da mu pristupamo realistički, racionalno, oboružani suvremenim lingvističkim spoznajama i metodama“, a „traženje prava za potrebe jezične civilizacije“ ne znači „ugrožavanje osnovice standarda, likvidaciju dosadanjih tekovina, otvaranje brana šatrovštini, vulgarnom razgovornom jeziku, birokratskim klišejima, jezičnoj modi i sl.“ Krajnji cilj treba biti hrvatskosrpski jezik koji je kao pojava poput ostalih europskih standardnih jezika i koji funkcionira kao oni, zahtijeva Brozović.

Napominje kako se stanje u znanosti o jeziku popravilo, ali još nema primjene u praksi, u javnom životu i to se treba promijeniti. Za to je potrebno normirati standardni jezik, ali prije toga detaljno ga opisati. U ranije spomenutom članku⁶⁶ Brozović prihvaća razmišljanja Milke Ivić o tom problemu gdje ona govori da „poslu normiranja treba da prethodi posao deskripcije“ odnosno „podroban opis aktuelnog jezičnog stanja“. Ona dalje navodi, a Brozović prenosi, da se „mi sada nalazimo upravo na onoj istorijskoj okuci stogodišnjice gde treba zastati, zagledati se dobro unatrag i priznati pređeno odstojanje, pa se pošteno prihvatiti modernizacije gramatičkog kanona“, ali naglašava da „te modernizacije ne može i ne smije

⁶⁵ Telegram, Zagreb, 6 (1. 10. 1965), 283, str. 2

⁶⁶ Za stabilne norme kultiviranog i modernog jezika. Telegram, Zagreb, 6 (17. 9. 1965), 281, str. 2

biti dok se dug, pipav i odgovoran posao opisa suvremenog jezičnog stanja ne privede kraju“. Zaključuje da je potrebno ustanoviti koliko se istočna i zapadna varijanta razlikuju od Vukovog jezika te dodaje da „dok ne dobijemo precizne podatke o broju i značaju inovacija u obe varijante, ne smemo pristupiti ni ozakonjavanju ni proklamativnom stavljanju van zakona“, s čime se slaže i Brozović.

Još jednom se u članku *Prividna dilema: selo ili grad*⁶⁷ Brozović vraća ovoj temi te ponavlja da ozbiljno treba pristupiti poslu „u prvoj fazi, popisivanja i opisivanja suvremenog činjeničnog stanja ‘unutar granica’ onoga što smatramo književnim, tj. standardnim jezikom, a u drugoj fazi, propisivanja što je od toga normativno, u skladu sa stvorenom tradicijom i sa suvremenim potrebama“. Prepreku ostvarenju toga cilja Brozović vidi u tome što se „naši jezični stručnjaci ne slažu ni u pogledima na osnovne probleme koji moraju biti raščišćeni prije svakog fiksiranja jezične norme“. Neslaganja koja navodi kao presudna su: pitanje granica standardnog jezika prema nenormiranim jezičnim oblicima, pitanje uzora za normu, pitanje funkcija standardnog jezika. Osim tih općih pitanja koja se tiču normiranja svakog jezika, Brozović ističe da je „za nas još važan stav prema tzv. varijantama“.

Što to ulazi u normu, a što ostaje izvan nje Brozović pojašnjava u članku *Jezična kultura i nekoliko glagola*⁶⁸ i navodi „da u jeziku ima svaki oblik pravo na opstanak, pitanje je samo u kojem i kakvom jeziku“. U standardnom jeziku „koji je normiran i kultiviran vid jezika“ mogu opstati samo oni „jezični elementi koji su u skladu s normom i kojima se služimo u kultiviranoj jezičnoj praksi“. Normom ne može biti sve što postoji, ona „automatski znači stanoviti izbor između svega postojećega, a kako je normiranost jedna od bitnih značajki standardnog jezika, neizbježan je i zaključak da u tom jeziku nema mjesta za sve što postoji u jeziku uopće“. Oni jezični elementi koji nisu obuhvaćeni normom „žive izvan standardnog jezika: u svakodnevnom razgovornom jeziku, koji je u svakom kraju ponešto drukčiji, u profesionalnim žargonima, u šatrovačkom i frajerskom slengu, u dijalektima“, naglašava Brozović. Normiranje nije zastarjelo, kako neki smatraju, već je ono znak napretka, a „konzervativno bi bilo samo smatrati bilo koju pojedinačnu normu ili cio sustav normi vječnima i nepromjenljivima, bez obzira na prilike i razvoj“. Brozović objašnjava kako granice između normiranog i nenormiranog jezika nisu nepropusne, ali normiranje „ukida ‘slobodnu konkurenciju’ između svega postojećega i to je progresivan čin, a težnja da se

⁶⁷ Telegram, Zagreb, 6 (1. 10. 1965), 283, str. 2

⁶⁸ Telegram, Zagreb, 7 (24. 6. 1966), 321, str. 2

ponovno uspostavi slobodna konkurencija bez obzira na normu odražava ili apriornu anarhičnost, ili konzervativni idealizam, ili (...) jednostavno lijenost“. Treba dopustiti da u normu uđu elementi koje donosi razvoj, ali „samo ako u neslobodnoj konkurenciji uđu u kultiviranu praksu i ustale se u njoj usprkos otporu sistema normi“. Izvjestan otpor treba postojati kako bi se spriječilo da nakon određenog vremena nestandardni elementi „sruše“ standard i izgradi se novi standardni jezik. Zaključak svega jest da norma nije nepromjenjiva, ali je to bolja što je stabilnija jer treba osigurati ispravno razumijevanje u vremenu i prostoru, tj. onemogućiti prebrzo zastarijevanje i omogućiti pravilnu komunikaciju u cijelom društvu koje dani jezik upotrebljava, navodi Brozović u članku *Gdje je norma sve što postoji, norme i nema*.⁶⁹ U književnosti se odstupanja od norme dopuštaju, ali ona moraju biti funkcionalna, a to mogu biti samo u kontrastu prema normi.

Osim o normiranju jezika općenito Brozović mnogo piše i o važnosti jedinstvenog hrvatskosrpskog terminološkog sustava koji je također potrebno normirati. U članku *O riječima koje nisu samo obične riječi*⁷⁰ napominje kako suvremena znanost i život zahtijevaju „mnogo termina za najrazličitije struke i djelatnosti“ i dodaje kako „najrazličitije neprilike nastaju ako na kakvu području mnogi termini nedostaju ili su nesređeni“, ali isto tako i „zato što isti predmet proučavanja zanima često razne struke“, pa je potrebno „da se usklađuju termini raznih naučnih disciplina“. Dodatna dimenzija problema nastaje u državnoj zajednici u kojoj žive različiti narodi koji se služe različitim jezicima kao naprimjer u Jugoslaviji, stoga se trebaju „usklađivati i termini raznih jezika“. Situaciju u hrvatskosrpskoj terminologiji Brozović opisuje ovako: „mnogo nam termina nedostaje, nesređene su nam terminologije gotovo svih struka, nema dovoljno koordinacije ni među disciplinama ni među nacionalnim terminologijama istih disciplina, nejasni su odnosi prema terminologijama velikih tzv. svjetskih jezika“. Osim što je to jezično pitanje, važno je i za znanost, ekonomiju, društvo i civilizaciju, napominje Brozović. Terminološki sustav (koji čine terminologije svih struka) najčešće je jedan u jednom jeziku što je, za Brozovića, najbolje rješenje, ali „u jezicima kojima se služi više nacija obično se izgrade i samostalni nacionalni terminološki sistemi, što znači da jedinstvo jezika nije dovoljna garancija za jedinstvo terminologije“, piše u članku *Ozbiljnom zadatku ozbiljan pristup*.⁷¹ Takva situacija postoji u hrvatskosrpskom jeziku, dakle,

⁶⁹ Telegram, Zagreb, 7 (1. 7. 1966), 322, str. 2

⁷⁰ Telegram, Zagreb, 7 (4. 11. 1966), 340, str. 2

⁷¹ Telegram, Zagreb, 7 (11. 11. 1966), 341, str. 2

dva nacionalna terminološka sustava, ističe Brozović. Dalje pojašnjava kako su „etikete⁷² uzimane iz praktično iste jezične građe“, pa je „najveći dio termina identičan u oba sustava“, ali kako u jeziku postoje često dvostruke mogućnosti, „izbor je često padao na različite rječničke kandidate za terminsku službu istoj nociji⁷³“. Uzrok „tolikih terminoloških neslaganja u istom jeziku“ jest i „različita metodologija u izrađivanju sustava, različit odnos prema stranim terminologijama, različita razdoblja kad se stvarala hrvatska i srpska terminologija pojedinih struka“. Brozović napominje da terminološke razlike nisu ujedno i jezične razlike, ali „kako je terminologija svojevrsna jezična nadgradnja i kako građu za terminske etikete može dati samo jezik (...), prirodno je da su terminološka pitanja uvijek sačinjavala znatan dio naše sporne jezične problematike“. Pristupamo li terminologiji „ozbiljno i racionalno“, uviđamo da je najvažnije da terminološki sustav bude „dobro razrađen, da nocije budu dobro definirane i da u sustav budu uključene sve koje su potrebne znanosti, ekonomici, društvu itd.“ te da „postoji koordinacija među strukama, da sam sustav bude stabilan i općeprihvaćen“, a „izbor konkretnih etiketa zapravo je najmanje važno pitanje“. U samom izboru etiketa terminološki kriteriji imaju prednost pred jezičnima (ipak ne apsolutnu jer ni termini ne mogu biti „nepravilni, rogobatni ili vulgarni“, ali terminologiji treba dopustiti veću jezičnu slobodu) jer je „sustav koji je potpun, sistematiziran i uhodan uvijek bolji, efikasniji, korisniji i funkcionalniji nego onaj koji je pun rupa, nestabilan i anarhičan, pa makar u onom prvom etikete bile i ne baš najidealnije sa stanovišta jezične kulture, pravilnosti, ljepote i čistoće“. Kod nas se sva pažnja, prema Brozoviću pogrešno, posvećivala samo dubletnim etiketama (koje proizlaze iz različitosti varijanata), a pravi problemi terminološkog sustava – nepostojanje razrađene terminologije za većinu struka, nesređenost i nedostatak termina - ostali su po strani.

Kada bi postojao popis termina pojedinih struka, objašnjava Brozović u sljedećem članku *Što je bitnije i hitnije, a što je – sitnije?*,⁷⁴ jasno bi bilo da je više nocija za koje nema nijedan termin nego onih za koje postoji barem jedan, da je najmanje praznina kod nocija srednje i velike učestalosti, da za nocije srednje učestalosti prevladavaju internacionalni termini, a dvostrukosti najčešće nemaju hrvatsko-srpski karakter, da nocije velike učestalosti imaju

⁷² „Za naziv definiranog pojma upotrebljavamo termin *etiketa*.“ (*O riječima koje nisu samo obične riječi*. Telegram, Zagreb, 7 (4. 11. 1966), 340, str. 2)

⁷³ „Nocija je u terminologiji terminološke struke termin za pojam *pojam*.“ (*O riječima koje nisu samo obične riječi*. Telegram, Zagreb, 7 (4. 11. 1966), 340, str. 2)

⁷⁴ Telegram, Zagreb, 7 (18. 11. 1966), 342, str. 2

najčešće hrvatskosrpske termine, pa i dvostrukosti imaju „karakter hrvatsko-srpske polarizacije“ pogotovo kada su termini ujedno i obične riječi, da su dvostrukosti kod domaćih i stranih termina hrvatsko-srpskog karaktera u manjini u odnosu na sve dvostrukosti, da postoje dva terminološka sustava koji nisu ni normirani ni potpuni ni sistematizirani – hrvatski i srpski te da su razlike među tim sustavima dublje i složenije nego hrvatsko-srpske razlike u konkretnim etiketama. Iz svega navedenoga zaključuje se da Brozović inzistira na stvaranju jedinstvenog i ujednačenog terminološkog sustava „u kojem će etikete biti paralelno na slovenskom, hrvatskosrpskom i makedonskom jeziku“ i koji će biti funkcionalan znanosti i cijelom društvu, a manje važnim smatra razlike među označiteljima koje proizlaze iz različitosti varijanata standardnog jezika te u tom kontekstu naglašava da „za terminologiju nisu zanimljive romantičarske tradicije, etnička i jezična srodnost i slične kategorije“, već nju „zanimaju opipljive realnosti kao tržište, prometni i pravni sistemi, političko-teritorijalne formacije“. Terminološki sustav treba biti, navodi Brozović, organiziran tako da terminski nazivi (etikete) budu u sva tri jezika istoznačni i sadržajem i opsegom što je zajednički zadatak, a u izboru konkretnog termina svaki jezik, pa tako i varijante hrvatskosrpskog jezika, potpuno su nezavisni i suvereni, ali svaka će terminologija biti savršenija ako „bude suradnje na koju nas upućuju i zajednički život naših naroda i srodnost naših jezika“.⁷⁵

Uvjeti koje Brozović smatra presudnima za konačno dobivanje homogenog i jedinstvenog općejugoslavenskog terminološkog sustava su: zahvaćenost svih struka (jedinstven sustav za „sve nauke, sve djelatnosti, sva znanja i spoznaje“), obuhvaćenost cijele zajednice (područja obiju varijanata hrvatskosrpskog jezika te makedonsko i slovensko jezično područje) te izrada cjelokupne terminologije (a ne nadopune i revidiranja postojeće).⁷⁶ Postojeće neujednačene i nepotpune nacionalne terminologije potrebno je ne samo uskladiti već i doraditi jer u „modernom smislu i pravom opsegu“ ne postoje, odnosno imaju mnogo nedostataka, napominje Brozović u prilogu *Lingvisti imaju posebne dužnosti i prava u terminologiji*.⁷⁷ Najveći je problem tih terminologija ne to što egzistiraju dva naziva koja se razlikuju u pojedinoj varijanti (npr. *kemijski spoj* i *hemijsko jedinjenje*) nego „nepoklapanje u pojmovima koje označuju takvi nazivi (etikete)“. Jedan terminološki sustav često ima dva srodna pojma i naziva, a drugi u istom primjeru samo jedan, nediferenciran ili svaki sustav ima vlastitu hijerarhiju pojmova, a nerijetki su i slučajevi da oba sustava imaju dva srodna pojma, ali im se

⁷⁵ *Prvo opisivati, onda popisivati, na koncu propisivati*. Telegram, Zagreb, 7 (9. 12. 1966), 345, str. 2

⁷⁶ *Lingvisti imaju posebne dužnosti i prava u terminologiji*. Telegram, Zagreb, 7 (25. 11. 1966), 343, str. 2

⁷⁷ Telegram, Zagreb, 7 (25. 11. 1966), 343, str. 2

opseg ne poklapa u potpunosti, stoga isti nazivi često dovode do zabune, upozorava Brozović. I zato treba zajednički jezik Hrvata i Srba iskoristiti kako bi se „novi termini stvarali zajednički“.

U članku *Zašto jedinstven terminološki sustav?*⁷⁸ Brozović sumira dosada izrečeno o terminološkoj problematici ističući dva različita zadatka: „upotpunjavanje i učvršćivanje terminologija svih struka i njihovo organiziranje u općejugoslavenski terminološki sustav“ te „izbor najprikladnijih terminskih naziva (tj. etiketa) za pojedine nocije“. Još jednom napominje kako za izgrađivanje jedinstvenog sustava treba „sastaviti kompletan inventar potrebnih nocija za sve struke, osigurati jednoznačnost definicija, tj. opisa i razgraničenja pojedinih nocija“, a takav sustav treba biti što potpuniji „prema današnjem stanju nauke“, ali dovoljno elastičan za nadogradnju u skladu s razvojem znanosti i tehnike.

Kao što je zadatak lingvista da prije normiranja detaljno opišu stanje suvremenog jezika općenito, tako je i u terminološkom poslu važno najprije opisivati (to je zajednički posao) pa popisivati (dosadašnje hrvatske, srpske, slovenske i makedonske termine – to radi svatko zasebno, ali prema istim pravilima: prema zajedničkom opisu nocija; popisuje se tko je, kako, kada i u kojem smislu i opsegu upotrebljavao koji termin, a dobiveni popis bit će građa za treću fazu te povijesna dokumentacija iz razdoblja prije terminološke standardizacije) i na kraju propisivati (glavna značajka te treće faze je „dvojstvo samostalnosti i suradnje“ – prema istim pravilima, bila ona općeterminološka, općelingvistička ili specifična za jugoslavenske jezike, svatko sam odabire, sam propisuje), obrazlaže Brozović u prilogu *Prvo opisivati, onda popisivati, na koncu propisivati*.⁷⁹ U hrvatskosrpskom slučaju u trećoj fazi postoji problem jer se tu radi o dvije jezične varijante i dvije terminološke tradicije koje dodatno otežavaju standardizaciju termina. Neki su termini čisti termini, odnosno samo etikete za određene nocije, a neki su ujedno i obične, svakodnevne riječi, uočava Brozović i dodaje da su za „termin kao termin terminološki kriteriji nadređeni jezičnima, ali za riječi kao riječi terminološki kriteriji nemaju nikakve vrijednosti“. Problem jest u tome što je nemoguće potpuno jasno razgraničiti čiste riječi i riječi-terme od čistih termina, odnosno ne može se reći da je u varijantama hrvatskosrpskoga jezika potpuno slobodna upotreba riječi, a da istovremeno termini mogu biti potpuno ujednačeni, ali to ne znači da je „svaka terminološka suradnja nemoguća“, ističe Brozović.

⁷⁸ Telegram, Zagreb, 7 (2. 12. 1966), 344, str. 2

⁷⁹ Telegram, Zagreb, 7 (9. 12. 1966), 345, str. 2

Još jedna dimenzija problematike norme o kojoj Brozović progovara u svojim člancima i koja je očito tada (ali i sada) vrlo aktualna jest pitanje treba li i u kojoj mjeri dopustiti strane utjecaje na hrvatskosrpski standardni jezik te trebaju li elementi iz drugih jezika ući u našu normu kao ravnopravni. Utjecaj stranih jezika Brozović u članku *O jednom trendu u hrvatskosrpskom standardnom jeziku*⁸⁰ sužava na „suvremeni modni utjecaj engleskog jezika“ o kojem vrlo oštro govori: „njegov snobovski vid ima značajke svakog drugog snobizma, tj. služi i kao posrednik za korisna obogaćivanja, ali preteže ipak onaj prolazni modni balast koji uvijek iritira intelektualce u svakom snobizmu“. Kasnije malo blaže navodi da za „modni utjecaj engleskog jezika vrijede ista pravila igre kao i za svaki drugi“ što znači da ga „ne treba dočekivati zastarjelim i nerentabilnim naivnim purizmom, ali nećemo mu ni snobovski zaželjeti dobrodošlicu“. Optimalnim rješenjem smatra „srednji put, koji na kulturan i prirodan način propušta što je korisno ili je bar svježije a nije štetno, ali koliko je moguće ne propušta onoga što škodi našem jeziku na ovaj ili onaj način, tj. ugrožava mu pravilnost, ljepotu, kontinuitet fizionomije i sl.“, a to znači da treba „postaviti stilističke i gramatičke filtre protiv vulgarizama i barbarizama“, ali nepotrebno se odupirati onome što je u skladu „s razvojnim pravcima, tendencijama i mogućnostima samoga našeg jezika“.

Iako daje primjer utjecaja engleskog jezika, u prilogu *Traže se koncepcije, ne koncepti!*⁸¹ napominje kako nema posebne diskriminacije prema baš tome jeziku, već da se radi o neslaganju s bilo kakvim „utjecajem koji bi u našem jeziku razarao postojeće vrednote i odnose, unosio u njih nered i nesigurnost i tako omeo funkcioniranje jezika“. Brozović smatra da samo engleski jezik može toliko negativno djelovati jer „jedino u tom jeziku grčko-latinski rječnički materijal nije dobio općeevropsku značenjsku obradbu“ dok „u svim evropskim ‘kontinentalnim’ jezicima (...) postoji stanoviti zajednički grčko-latinski rječnički fond kojim je još od srednjeg vijeka izgrađivano općeevropsko nazivlje za mnoge pojmove i predmete“, najčešće su to stručni termini, ali ima i svakodnevnih riječi osobito s područja suvremene civilizacije, a svi takvi riječi i termini nazivaju se „evropeizmima“ (evropeizmi su samo one riječi koje postoje u većini europskih jezika u istom značenju i samo su u tom značenju evropeizmi). Postoje određene razlike u broju, uporabi i uklopljenosti evropeizama u pojedinim jezicima, mnogi izostaju, neki nisu istoznačni u svim jezicima, bolje su uklopljeni u sustave romanskih jezika, ali ipak su barem uglavnom zajednički svim europskim jezicima, objašnjava Brozović. U kontekstu evropeizama engleski jezik ima posebno mjesto jer on kao

⁸⁰ Telegram, Zagreb, 9 (5. 1. 1968), 401, str. 2

⁸¹ Telegram, Zagreb, 9 (12. 1. 1968), 402, str. 2

‘nekontinentalan’ jezik zbog svojeg specifičnog razvoja ima mnoštvo riječi koje izgledaju kao europeizmi, ali to nisu jer ih u drugim europskim jezicima nema, odnosno nisu europeizmi zato što nisu općeeuropske riječi. Problem nastaje, kaže Brozović, kada se iz engleskog jezika šire riječi grčko-latinskog podrijetla koje često u engleskom jeziku imaju drugačije (ili uz uobičajeno neko dodatno) značenje nego u drugim europskim jezicima, te tada u tom značenju nisu europeizmi. Brozović kritizira takvo davanje engleskog značenja europeizmima jer dolazi do značenjskog nepodudaranja engleskih riječi s europeizmima kojima nalikuju i to ugrožava postojeće značenjske odnose u hrvatskosrpskom jeziku.

Zašto smatra da se pri izgrađivanju hrvatskosrpskog jezičnog standarda treba oslanjati više na slavenske jezike i njemački nego na engleski iako u suvremenom svijetu engleski jezik ima najjači utjecaj Brozović odgovara u prilogu *Ravnoteža uz prednost*.⁸² Bitnim smatra „da količina i svojstva engleskih elemenata u standardnom hrvatskosrpskom jeziku ne premaše bitno omjere njihova prodiranja u ostale slavenske jezike i u njemački“ te ističe da „postoji opasnost da se omjeri bitnije poremete i da se time ugroze neki već ostvareni i stabilizirani odnosi u našem jeziku“. Dalje pojašnjava kako se hrvatskosrpski jezik razvijao „u sferi srednjoevropske i istočnoevropske civilizacije ako izuzmemo izravne orijentalne utjecaje“, a zapadnoeuropski jezični utjecaji stizali su do nas gotovo uvijek „kroz slavenski ili njemački filter“ što znači da smo primali nove riječi i pojmove onako kako su ušli u srednjoeuropski i istočnoeuropski svijet. Novi pojmovi i termini, fonetske značajke, nova frazeologija, novinski i drugi stilski kalupi sa zapada svakodnevno prodiru na naše područje i obogaćuju „izražajni i pojmovni arsenal primalaca“, ali treba postojati granica jer „jedno je primanje novoga (...), a drugo rušenje postojećega“. U našem jeziku postoji, iako manjkava i labilna, već uhodana terminologija koja je izgrađena na njemačko-češko-ruskim modelima, a prejaki anglo-američki utjecaji izazvali bi u terminologiji, stilu i frazeologiji „totalan preokret i anarhiju“.

Iako se svaki jezik brani od prevelikih tuđih utjecaja, ipak svaki ima riječi i elemenata koji dolaze iz drugih jezičnih sustava, a tako je i u hrvatskosrpskom standardnom jeziku. Kako se takve strane riječi ponašaju prema postojećoj normi, kako se pišu, izgovaraju i naglašavaju prikazuje Brozović u članku *Strane riječi, ali naš izgovor i naš pravopis*.⁸³ Mnogo je tuđica u našem jeziku bez kojih se ne može jer za njih nemamo pogodnih domaćih riječi, a ponekad je „korisna i koegzistencija domaće i strane riječi“. Brozović upućuje da tuđice treba, kao i

⁸² Telegram, Zagreb, 9 (17. 5. 1968), 420, str. 2

⁸³ Telegram, Zagreb, 7 (3. 6. 1966), 318, str. 2

vlastite riječi, pisati onako kako se u standardnom izgovoru izgovaraju. Za izgovor je važna „suglasnost s kultiviranom jezičnom praksom i s elastično shvaćenom lingvističkom strukturom hrvatskosrpskog standardnog jezika“ što znači da „nije mjerodavan izgovor u jeziku iz kojega je riječ potekla“, nego koristimo inventar koji imamo u strukturi svojega jezika, ističe Brozović. Dakle, strane riječi koje preuzimamo u svoj jezik trebaju se prilagoditi našem pravopisu, a ako nam koja riječ treba kao dodatak, objašnjenje, ilustracija, kao citat u lingvističkom smislu, onda se njezin izuzetan položaj treba posebno označiti „razmaknutim tiskom (spacionirano), debelim ili kosim slovima, potcrtavanjem, navodnicima ili zagradama“. Osim što prihvaćene strane riječi treba izgovarati našim glasovima, treba ih i naglašavati našim naglascima, dodaje Brozović. U članku *Od „Borbe“ do „Arene“*⁸⁴ napominje kako je „poželjnije da se slažu izgovor u jeziku davaocu i u jeziku primaocu“, ali to je relevantno samo „dok se norma jezika primaoca ne ustali“. Kada se to dogodi, poštivanje norme važnije je od svih drugih znanstvenih, kulturnih i logičkih činjenica, „inače norma gubi svaki smisao“. U manjem broju primjera norma dopušta dublete koje u takvim primjerima odražavaju „veću ili manju dvojnost u kvalificiranoj jezičnoj praksi, ne dakle supstandardnoj, ali i ne u specifičnoj profesionalnoj, nego upravo u onoj koja i inače stvara norme“, a praksa takve dvostrukosti može ali ne mora s vremenom ukloniti. U tom procesu, napominje Brozović, svijest da je jedan oblik bliži originalu nego drugi može utjecati na izbor oblika koji će prevladati, ali „originalan izgovor ne smije biti razlogom za nasilnu intervenciju u prirodne procese što se razvijaju u jezičnoj praksi“ niti smije umjetno stvarati nove dvostrukosti. Fonetsko odnosno fonološko pravilo pisanja stranih riječi ne odnosi se na strana vlastita imena, barem u praksi hrvatske varijante, jer ona nisu dio našega rječnika ni našega jezika, pa se ne moraju ni pokoravati zakonima i normama našega jezika, ističe Brozović. Osobna imena ljudi i geografska imena u svim su jezicima nešto osobito i za njih vrijede posebne zakonitosti, ona nisu riječi i ne trebaju se tako ponašati (nepoželjno ih je fonetizirati), osim ako ne postanu ujedno i riječima, zaključuje Brozović. U prilogu *O usvojenim tuđicama i otuđenim domaćim riječima*⁸⁵ zaokružuje Brozović priču o stranim riječima objašnjavajući da se ponekad treba poslužiti tuđicom kako bi se točno izrazila misao, odnosno iznijansiralo značenje, pa upravo zbog toga „ne treba ratovati s tuđicama pod svaku cijenu“ i onda kada „nemamo za njih domaće riječi i kad je ne možemo lako stvoriti“, ali treba se oduprijeti

⁸⁴ Telegram, Zagreb, 9 (11. 10. 1968), 441, str. 4

⁸⁵ Telegram, Zagreb, 9 (13. 12. 1968), 450, str. 4

tuđicama koje potiskuju domaću riječ iz svih njezinih značenja i uporaba te kad joj prijeti potpuno uklanjanje iz jezika. Dakle, tuđice mogu i obogatiti i osiromašiti svaki jezik.

Temu normiranja hrvatskosrpskog standardnog jezika zaključit ćemo pravopisnom problematikom. Brozović smatra kako je svakom standardnom jeziku potreban „što sređeniji i potpuniji pravopis, stabilan i elastičan, što otporniji prema djelovanju geografskih i vremenskih udaljenosti“. To navodi u prilogu *Grafija i ortografija*⁸⁶ te dodaje da pravopis mora biti „sposoban da prihvati i riješi nove zadatke i da rješenja apsorbira ne rušeći svoje postojeće strukture“, a važno je i da se njime svi služe „općenito i uvijek jednako“. Naglašava kako je takav pravopis potreba svakog civiliziranog čovjeka, a što su pojedinac i društvo civiliziraniji to je ta potreba veća. Za Brozovića je pravopis gotovo uvijek pitanje konvencije, a „najzdravije pravopisno načelo“ formulirao je u članku *Teži li čovječanstvo produženju srednjega vijeka?*⁸⁷ te ono glasi: „dobro je u prvom redu ono čega se svi dosljedno drže, a poželjno je, ali ne i obvezatno, da to bude ujedno i praktično, i u skladu s tradicijom, i naučno opravdano“.

U nekoliko priloga Brozović se bavi teorijskim razgraničavanjem nadležnosti pravopisa i gramatike za određena jezična pitanja. U već spomenutom članku *Grafija i ortografija*⁸⁸ upozorava kako „borbu za jezičnu i pravopisnu kulturu otežavaju i neka kriva shvaćanja o tome što je uopće pravopis“. Pravopis je, naglašava, samo ortografija (pravilno, ispravno pisanje), uvijek odgovara samo na pitanje *kako?* (kako pisati), a nikada na pitanje *što?*. Pravopis uči *kako* se pišu glasovi, riječi i njihovi oblici i rečenice, a za pitanje *koji* će to glasovi, oblici, riječi, rečenice biti nije nadležan pravopis, već gramatika i rječnik dok ortoepija propisuje izgovor i naglašavanje. Pravopisno pitanje nije niti izbor konkretnog znaka, to je pitanje grafije (pisma, pisanja). Ortografiji pripadaju pitanja o upotrebi malih i velikih slova, o pisanju pravopisnih znakova, o skraćivanju riječi, o rastavljenom pisanju riječi, o odjeljivanju riječi i rečenica zarezom, o pisanju stranih osobnih i zemljopisnih imena i sl. To su čisto pitanja pravopisne konvencije, naglašava Brozović u članku *Gramatika i (orto)grafija*,⁸⁹ njima se „ne dotiče problem *što* treba pisati, koji jezični oblik, nego jedino *kako* ga valja predstaviti u pismu“. Ortografija ne odlučuje hoće li se u pojedinoj riječi *izgovarati* zvučan ili bezzvučan suglasnik, ona odlučuje samo koji će se od njih *pisati*. Od

⁸⁶ Telegram, Zagreb, 8 (14. 7. 1967), 376, str. 2

⁸⁷ Telegram, Zagreb, 6 (15. 10. 1965), 285, str. 2

⁸⁸ Telegram, Zagreb, 8 (14. 7. 1967), 376, str. 2

⁸⁹ Telegram, Zagreb, 8 (25. 8. 1967), 382, str. 2

jezičnih problema najčešće se u pravopisima spominje pitanje odnosa glasova *č* i *ć*, *đ* i *dž*, *jata*, glasovi *h* i *j*, a to nije pitanje ortografske norme, već gramatičke norme i grafije, ponovo upozorava Brozović. Temu o pravopisnim i gramatičkim problemima zaključuje mislju da je „miješanje pravopisnoga i gramatičkoga pristupa glasovima i drugim problemima norme nanijelo već mnogo štete u izgrađivanju našeg jezičnog standarda i jezične kulture“.

Osim određivanja područja nadležnosti pravopisa, Brozović u prilogu *Fonetičnost (tj. fonologičnost) naše grafije i ortografije*⁹⁰ opisuje načela po kojima pravopis može biti izgrađen (fonološko, morfonološko, historijsko, ideografsko) te zaključuje da je pravopis hrvatskosrpskog standardnog jezika sastavljen po fonološkom principu (svakom fonemu odgovara uvijek jedan isti grafijski znak i svakom grafijskom znaku jedan isti fonem) s rijetkim morfonološkim odstupanjima (pišemo *ds*, *dš*, a izgovaramo *ts*, *tš*), a grafija je fonološka s jednostavnim znakovima (s izuzetkom digrama *lj*, *nj*, *dž*). Postojeća načela najbolji su izbor s obzirom na osobine našega jezika i prilike njegova razvoja, a sve prednosti toga rješenja mogu doći do izražaja samo u kulturnoj, općeprihvaćenoj, urednoj i stabilnoj primjeni, naglašava Brozović.

Na problematiku varijanata hrvatskosrpskog standardnog jezika nadovezuje se tema normiranja istog tog jezika jer mnoge nedoumice oko norme proizlaze iz različitog stanja u različitim varijantama. Najčešće varijantske razlike prisutne su u terminologiji, pa je radi funkcionalnosti jezika važno ujednačiti terminološki sustav prema zajedničkim normama. Utvrđene i stabilne norme standardnog jezika preduvjet su jezične kulture.

4.3. Koncept jezične kulture i jezična praksa – kritika javnog jezika

Kršenje normi hrvatskosrpskog standardnog jezika kritizira Brozović u nizu članaka provlačeći pojam jezične kulture i naglašavajući njezinu važnost za cijelo društvo i kulturu općenito te suprotstavljajući ju jezičnom nemaru na konkretnim primjerima. U prilogu *O sramotama našega poslovnog jezika*⁹¹ ističe da jezik služi i pripada svima, pa je i cijelo društvo odgovorno za njega, on nije samo „profesorska besposlica“. Kada jezik kao „osnovno sredstvo komunikacije među ljudima, medij mišljenja, organ kojim izražavamo sebe“ loše funkcionira, posljedice su „loše saopćavanje“, loše mišljenje, loše izražavanje i to se odražava u općoj kulturi i civilizaciji jednog društva. Anarhija u jeziku odražava se u svim

⁹⁰ Telegram, Zagreb, 8 (28. 7. 1967), 378, str. 2

⁹¹ Telegram, Zagreb, 6 (26. 11. 1965), 291, str. 2

disciplinama, a kada svi stručnjaci budu polupismeni, past će i njihova stručnost i kvaliteta što se „već i sada osjeća“, upozorava Brozović. Problem nastaje zato što je „iz naših škola gotovo protjerana jezična nastava“, pa se stječe dojam da je jezična pismenost nepotrebna, da se ne isplati i da se može i bez nje, negoduje Brozović. Znanstvene discipline koje se bave jezikom, lingvistika i filologija, „pružaju društvu samo stručni servis“, „one ne mogu ponijeti cio teret“ jer jezične norme pripadaju normama društva, a „jezični su standardi za civilizirano društvo iste onakve norme kao što su pravila bontona, pravne uredbe, trgovačke i prometne uzance, proizvodne i tehničke norme“. Jezična nekultura kod drugih naroda „ugrožava ugled pojedinca isto kao da jede prstima i trpa nožem komade u usta, isto kao da se ne drži drugih normi života i poslovanja“, slikovito objašnjava Brozović. Kod nas ima mnogo primjera jezičnog nemara, neodgovornosti i neznanja, pa se posvuda mogu sresti „nepismeni dopisi i izvještaji, jezično nekulturni oglasi, nepravilni natpisi, javne diskusije u kojima se ne zna na što bi se čovjek prije oborio – na mucave formulacije, na nepravilan izgovor, na nemoguć naglasak ili na karikiran rječnik“. Najžalosnijim Brozović smatra nereagiranje ne jezičnih stručnjaka nego kulturne javnosti i „odgovornih rukovodilaca“ koji su u svim drugim situacijama strogi i nepopustljivi prema svojim podčinjenima, samo na jezične prekršaje ne reagiraju, zamjera Brozović. Neprihvatljivo je što mnogi smatraju da je jezična kultura samo privatna stvar pojedinca makar on bio i javni službenik te da svi imaju pravo na svoju nepismenost, važno je samo da se svi razumiju.

Pozitivne promjene u zanimanju javnosti za jezična pitanja bilježi Brozović godinu dana kasnije u članku *Briga javnosti za pravilnost, ljepotu i čistoću jezika*⁹² gdje navodi kako ipak ima i pojedinaca koji se brinu i zanimaju za jezik i jezična pitanja, ali još uvijek premalo među onima koji su „odgovorni za jezik u raznim sredstvima obavještavanja, za jezik javnih natpisa, jezik administracije i poslovni jezik“. Mnogo se kritika i zamjerki upućuje novinama, televiziji, radiju, školama, uredima, a jedan dio javnosti traži čak i „sankcije protiv jezičnog primitivizma, nemara i nepravilne prakse“, navodi Brozović. Neki su zahtijevali da se osnuje „ured koji bi kontrolirao jezik u javnim natpisima, reklamama i sl.“, ali još ne postoji „propis koji bi tražio potvrdu jezične ispravnosti pri odobravanju jezičnih natpisa“, pa javnost mora i dalje „trpjeti nepismenost i jezičnu samovolju što nam budu oči na svakom koraku“. Jezik novina, nakladnih poduzeća, radija i televizije lošiji je i siromašniji nego u drugim zemljama, napominje Brozović. Novinari često smatraju da „nisu dužni kultivirati svoj jezik, usavršavati svoju jezičnu naobrazbu koja je često niska, bilo zbog nedovoljnog školovanja pojedinca ili

⁹² Telegram, Zagreb, 7 (28. 10. 1966), 339, str. 2

zato što ni same naše škole ne daju dovoljnu jezičnu kulturu“, već da je „briga za jezik isključivo dužnost lektora“, ali oni ne mogu uvijek stići posao odraditi temeljito s obzirom na brzi tempo rada i na to da nisu uvijek adekvatno osposobljeni za to, uočava Brozović. Osim kritike jezika javnih natpisa i masovnih sredstava obavještanja, najviše se osuđuje poslovni, administrativni, vojni i pravni jezik. Brozović zaključuje kako kulturna javnost „nije zadovoljna s nekoliko vrlo važnih kategorija jezične prakse“ i to onih koje „vrlo snažno utječu na opću jezičnu kulturu. Mnogo se u javnosti govori i o nezadovoljstvu „s mjestom jezične nastave u našoj školi i s karakterom i razinom te nastave“. Sve te kritike Brozović opravdava, ali i ukazuje na potrebu da „svi oni koji u našoj kulturnoj javnosti upozoravaju i ukazuju na negativnosti masovne jezične prakse poduzmu ujedno i sve što je u moći pojedinca ili pojedinih ustanova kako bi došlo do nove bitne promjene u shvaćanju jezične kulture“. Velikim uspjehom smatra što ona nije više samo problem jezičnih stručnjaka nego i cijele kulturne javnosti i napominje kako se nezadovoljstvo jezičnom nastavom i masovnom jezičnom praksom mora ticati društva kao cjeline. Uz to, treba iznositi argumente, smatra Brozović, koji „dokazuju kako jezična nekultura ne škodi samo kulturnoj javnosti nego i društvu uopće, ekonomici, materijalnoj civilizaciji“.

U članku *Na pragu godine tisuću devet stotina šezdeset i osme*⁹³ ponovo se vraća pitanju jezične kulture te ponavlja da su „našem društvu i nauka o jeziku i kultura jezika zaista potrebne, više nego mnogim drugim društvima“ onoliko koliko su „u nas jezična znanost i kultura jezika u zaostatku“ za europskim prosjekom i koliko je hrvatskosrpska jezična problematika složenija. Najvažnije je da budemo svjesni da je „kultura jezika dio kulture uopće“ i da je „nauka o jeziku dio nauke uopće“ što podrazumijeva da je napredak jednog i drugog povezan te da opća kultura i opći visok nivo znanosti mogu stvoriti „povoljne uvjete za rješavanje samih jezičnih problema“.

Sredstva masovnog informiranja poput radija, televizije i filma imaju vrlo veliku ulogu u formiranju, njegovanju, ali i narušavanju jezične kulture ovisno o brizi koju posvećuju jezičnom aspektu. U prilogu *Jezik radija, jezik televizije*⁹⁴ Brozović navodi da su takva masovna sredstva „snizila razinu jezične kulture u mnogim zemljama“, ali s druge strane „i proširila njezinu osnovicu u istim tim zemljama“, a u mnogima „upravo ona tek stvaraju jezičnu kulturu“. Usprkos činjenici da su masovni mediji „stalan izvor novih jezičnih

⁹³ Telegram, Zagreb, 8 (29. 12. 1967), 400, str. 2

⁹⁴ Telegram, Zagreb, 8 (3. 2. 1967), 357, str. 2

pogrešaka, pravi rasadnik gramatičkih i stilskih osobina tuđih duhu pojedinih jezika“, jezik tih medija se općenito, dugoročno gledajući, popravlja, odnosno više se nedostataka popravi nego što se novih stvori, naglašava Brozović. Dodaje kako je takvo stanje i kod nas, „novinarski i spikerski jezik“ bolji je nego što je bio između dva rata, pogotovo prije Prvog ili u prošlom stoljeću.

Hrvatskosrpski standardni jezik blizak je svojoj dijalekatskoj osnovici i u tom smislu je „objektivno lak“, a pravopis nam je u skladu s govornim oblikom standardnog jezika, pa se i za njega može reći da je „objektivno lak“, konstatira Brozović u članku *Treba htjeti, onda ćemo i moći*.⁹⁵ To dvoje jesu značajke mladih standardnih jezika kakav je i naš, a takav ima „i svojih stvarnih prednosti“ koje treba znati uočiti i iskoristiti. Jezik poput našeg „omogućuje lakše i brže jezično uzdizanje masa tako da buduća viša razina, kada jednom dođe, može imati širu, demokratskiju podlogu“. Mi to nismo znali iskoristiti, već smo dopustili da nas „društveni preobražaj zatekne nespremne“ i umjesto da „podizanje širokih masa na viši civilizacioni nivo, koji zahtijeva i upotrebu standardnog jezika, iskoristimo kako bi naše mase taj jezik onda i usvojile, mi smo dopustili da strada sam standardni jezik, da se snizi onaj njegov nivo koji je bio dostignut“. Trenutak „duboke i široke demokratizacije naše kulture“ neki stručnjaci odlučili su iskoristiti za „drastično smanjenje jezične nastave, i po opsegu i po intenzitetu“ što Brozović osuđuje. Dvostruku neiskorištenost situacije Brozović sumira ovako: „privukli smo mase standardnom jeziku, ali nismo im omogućili da ga nauče, izgrađivali smo standardni jezik, ali nismo osiguravali da rezultati budu prihvaćeni“. Svjesno ubrzavanje razvoja standardnog jezika štetno je, ali ako društvo nema vremena za prirodni razvoj (što je slučaj kod nas) potrebno je paziti da „tempo ne bude brži ni zahvati veći nego što jezik može podnijeti“. Takav način izgrađivanja jezika ima i prednosti: na temelju tuđih iskustava, umjereno i nenasilno, mogu se uvoditi bolja rješenja u normiranju, pravopisu i terminologiji. Sve prednosti i mogućnosti koje su nam priroda i razvoj jezika ponudili nismo iskoristili za unapređenje jezične kulture, a stalno k tome zaboravljamo da bez obzira na sve „jezik valja učiti“ jer vladanje standardnim jezikom, i hrvatskosrpskim kao i svakim drugim, nije nešto što je ikome samo po sebi dano. Jezik u prirodnom vidu služi primitivnom društvu i jednostavnim potrebama, društvu kojem ne treba obrazovanje niti kvalifikacije jer se u njemu sve nauči jednostavno živeći, rastući i radeći, objašnjava Brozović u članku *Još uvijek: htjeti i moći*.⁹⁶ Standardni je jezik pak plod, sredstvo i znak više civilizacije u kojoj ništa nije samo po sebi,

⁹⁵ Telegram, Zagreb, 7 (1. 4. 1966), 309, str. 2

⁹⁶ Telegram, Zagreb, 7 (15. 4. 1966), 311, str. 2

već se sve treba učiti i svladavati jer je sve organizirano na viši i složeniji način, pa tako i jezik. Jezik u prirodnom stanju dao je samo osnovnu građu za izgradnju standardnog jezika, a sve ostale njegove značajke zapravo su nadgradnja i zato ih treba učiti, upozorava Brozović. Da bi se postalo stručnjakom u civiliziranom i modernom društvu potrebno je učiti jezik koji je sposoban da „odražava i izriče, prenosi i saopćava, formulira i fiksira“ sve složene djelatnosti i spoznaje određene struke. Iako se ne očekuje od svih da budu lingvisti, ipak svi moraju poznavati i primjenjivati zakone standardnog jezika onako kako poznaju zakone i pravila društvenog ophođenja i ponašanja, ističe još jednom Brozović. Zabluda jest da se bez učenja standardnog jezika može postići zadovoljavajuća razina jezične kulture, a samim time i opća kultura nekoga društva.

Već je nekoliko puta Brozović istaknuo da standardni jezik ne pripada samo jezičnim stručnjacima, nego je on „svojina cijeloga društva“, ali hrvatskosrpski standardni jezik „nikada neće služiti civilizaciju našeg društva onako kao što ostali evropski jezici služe svoje civilizacije ako se naše društvo ne bude prema njemu onako odnosilo kako se druga društva odnose prema svojim jezicima“. Tezu o povezanosti standardnog jezika i društva potkrepljuje zanimanjem za jezik na ambalaži kozmetičkih proizvoda ističući kako je i industrija ljepote dio naše civilizacije, a proizvodi te industrije sa svojom reklamom i ambalažom prisutni su u našem životu i kao takvi moraju se pokoravati društvenim zakonima, normama, standardnima i običajima kao što smo svi dužni poštovati „zakonik i pravila dobrog ponašanja“. Jezični standard samo je jedan od takvih društvenih zakona koji se u civiliziranom društvu moraju poštovati, naglašava Brozović. Prilog *Rugobe naše kozmetike*⁹⁷ jedan je od brojnih u kojima iznosi konkretne primjere kršenja jezičnih normi i dokaze jezične nekulture. Analizirajući omote, etikete i upute za uporabu kozmetičkih proizvoda, uvidio je „nevjerojatan (...) koncentrat jezičnih grijeha (...) u kratkim rečenicama kozmetičkih omota, etiketa i uputa“ i zaključio da su priložene upute u prosjeku jezično gore od tekstova koji se vide izvana. „Neznatan je izbor iz tog bogatstva“: pogreške u *ije/je* i *č/ć* (*vručina*, *uveće*, *spriječava*, *izmješati*, *izmješan*), *izmješati ju* (sadržaj), *Collosal* umjesto *Colossal* (pogrešno napisano čak i ime proizvoda) i sl. Pogreškom smatra i „poniznim pokloništvom pred tuđinštinom“ naziva pisanje oblika *lotion* te u skladu sa svojim stavom o pisanju riječi stranoga podrijetla zahtijeva da se, ako je već takva i slična riječ potrebna našem jeziku, piše prema našem pravopisu – *losion*. Navodi još nekoliko primjera „uvoza tuđinštine“: *od priliche* (umjesto *otprilike*), *bombola* (talijanska riječ) i sl. Brozović se protivi i čestoj praksi domaćih proizvođača da na

⁹⁷ Telegram, Zagreb, 7 (25. 2. 1966), 304, str. 2

svoje proizvode stavljaju samo strane (francuske i engleske) nazive i tekstove uputa ili hrvatskosrpske stavljaju na manje vidljivo mjesto na ambalaži, pogotovo stoga što, kako on tvrdi, ti proizvodi nisu namijenjeni stranom tržištu.

Protiv takve „sramotne diskriminacije domaćih jezika u našoj poslovnoj praksi“ protestira Brozović u članku *Bijeda našega poslovnog jezika*.⁹⁸ Osim prema „teroru jezične nekulture, neukusa i primitivnosti (...) s reklamnih plakata, s omota i ambalaže naših proizvoda, s televizijskog i filmskog ekrana“, Brozović je oštar i prema ovom drugom vidu „barbarstva i prostaštva našega poslovnog jezika“. Pomalo ironično daje primjer „domaće konzerve s ribama ili goveđim gulašem“ na kojoj je sastav napisan engleskim, njemačkim ili talijanskim jezikom te s dozom sarkazma komentira kako „naši komercijalisti smatraju da je za domaćeg čovjeka dovoljna slika, ta mi smo na ovom kontinentu ionako među prvima po broju nepismenih“. Prigovoru diskriminaciji da se samo strani natpisi nalaze na etiketama ili su oni na vidljivijem i uglednijem mjestu nego hrvatskosrpski „privredni svemoćnici“ odgovaraju da su oni samo poslovni ljudi i da se njih ništa osim profita ne tiče te da je „njihovo sveto samoupravno pravo postupati onako kako ‘nađu za shodno’“. Brozović se ne čudi da, uz takav stav, jezičnoj kulturi nije posvećena nikakva pažnja. Ipak, napominje Brozović, ne traži se da na domaćim proizvodima budu samo hrvatskosrpski (odnosno slovenski ili makedonski) natpisi jer izvoz i turizam opravdavaju natpise na svjetskim jezicima, ali „dostojanstvo traži da na domaćim proizvodima i u domaćim hotelima domaći natpisi budu na prvom ili uopće važnijem mjestu“.

U mnoštvu „jezičnih nakarada u našoj industriji i trgovini“ izabrao je Brozović album *Životinjsko carstvo* (1963) zagrebačke tvornice *Josip Kraš* da u članku *Gorki proizvodi tvornice Kraš*⁹⁹ upozori na jezičnu nekulturu kojoj se djeca, najčešće „mušterije“ *Kraša*, ne znaju oduprijeti. Iz deset početnik redova teksta u albumu Brozović izdvaja mnogo pogrešaka: nepravilni futuri (*upoznati ćete, dobiti ćete*), izostavljeni ili nepravilno upotrijebljeni zarezi, nepravilno upotrijebljen prijedlog *kroz*, pogrešan jat (*uljepite*), pa čak i tiskarske pogreške (*izvanderne, slikonvica, škrina – škrpina, vodomer –vodomar, perjari – perajari*). Ističe i „dosljedno nepravilan pravopis“: *uproleće i ujesen, višeceliske, australiski, aziski, indiski, potsećaju, pretstavnik, kadkada*. Ima zamjerki i na jezik: životinje se razmnožavaju „iz jaja“, češljugar je prenesen „u Americi“, prepelica ima „svega 20 cm u dužini“, kuna „tamani“ i

⁹⁸ Telegram, Zagreb, 9 (22. 3. 1968), 412, str. 2

⁹⁹ Telegram, Zagreb, 7 (6. 5. 1966), 314, str. 2

pčelinjake. Osim jezičnih pogrešaka, Brozović uočava i dosljedno provođenje beogradske terminologije. To nije pogreška, ali smatra da bi zagrebačka tvornica trebala dati prednost zagrebačkoj varijanti jezika i upotrebljavati termine koji su uobičajeni u toj varijanti. Jedina prednost navođenja beogradskih termina (uz zagrebačke) jest da djeca upoznaju obje terminologije.

I u članku *Čime nas sve hrani prehrambena industrija?*¹⁰⁰ Brozović se zadržava na prehrambenoj industriji, točnije kritici jezične nekulture na ambalaži njezinih proizvoda. Još jednom naglašava da je i prehrambena industrija „kao i svatko drugi u ljudskom društvu“ obavezan „da ne ruši i ono što je u jezičnoj kulturi već postignuto, da poštuje već postignute norme standardnog jezika“, bez obzira što nema konkretnih sankcija za nepoštivanje jezičnih normi, te dodaje kako se nikoga ne može osloboditi odgovornosti prema jezičnoj kulturi u okviru njegove djelatnosti. Brozović negoduje što kod nas nema institucije koja bi pazila na čistoću jezika i jezičnu kulturu odobravajući tekstove oglasa i reklama na javnom mjestu, novinama i televiziji iako bi takva služba kod nas bila „potrebnija nego u mnogim drugim zemljama“ gdje već postoji. Opet se osvrće na diskriminirajući položaj hrvatskosrpskih natpisa na ambalaži i donosi konkretne primjere proizvoda tvrtki *Delamaris*, *Jugoriba*, *Sljeme* i *Vitaminka*, ali ističe i primjere „proizvođača koji ne podliježu ksenomaniji“ poput *Kalnika*, *Podravke*, *Gavrilovića*, *Žita* i dr. Dalje analizira jezičnu kulturu samih hrvatskosrpskih natpisa ondje gdje ih ima te iznosi porazne primjere jezičnih pogrešaka različitih vrsta: *kako prah*, *promješajte*, *guščije*, *vrečice*, miješanje značenja *okus/ukus*, nepravilno korištenje zareza i mnogi drugi.

Mnoštvo jezičnih pogrešaka Brozović je uočio i na „pločicama s reklamama i obavijestima za kupce“ u jednoj zadarskoj prodavaonici namještaja. Primjer jedne nevjerojatne rečenice koju donosi u članku *Ružno u lijepome*¹⁰¹ glasi: „*Opremu vršimo prema nacrtima našeg projektivnog biroja ili prema nacrtima investitora*.“ Osim nje, ispisao je još nekoliko natpisa s mnoštvom „pogrešaka, rugoba i neumjesno upotrebljivanih oblika“.

Čovjek ne može biti svestrano civiliziran dok ne vlada kultiviranim jezikom, nije mu dovoljno samo slijepo slijediti pravila lijepog ponašanja iz bontona jer u njemu ionako nema jezičnih smjernica, žali se Brozović na *Ilustrirani bonton* (Zagreb, 1965) Branka Ivkovića u

¹⁰⁰ Telegram, Zagreb, 9 (5. 4. 1968), 414, str. 2

¹⁰¹ Telegram, Zagreb, 9 (14. 6. 1968), 424, str. 2

članku *Čega nema u knjizi o bontonu*.¹⁰² Osim što autor ne smatra važnom jezičnu pristojnost ne spominjući je kao jednu od normi civiliziranog ponašanja, jezik kojim je tekst pisan obiluje pogreškama i nepravilnostima čime se ostavlja dojam da briga o jeziku nije važna, navodi Brozović. I ovdje ima primjera standardnih pogrešaka u pisanju *č/ć* i jata: *ćešće, večernje, priča, svjedočanstvo, svlačenje, svećanim, čete, čistoča, domačica, domačin; rijeđe, svijetlo, nasiječen, osvjetljen, primjeti ćete* itd. te primjera pogrešne uporabe futura: *kada ćete prolistati i sami ćete ustanoviti, uzaludni su ako će osjetiti, ako će staviti, prije će se smatrati* i sl. Dalje nabroja pogreške: *kako ćete vaš izgled osposobiti, vaša opažanja zadržite* (umjesto *svoj/a*), *probodite ribu s nožem, bi umjesto bismo, za sahranu se oblači crninu* (umjesto *crnina*), nemoguće slaganje riječi *cvijeće je jedno od najljepših dekoracija* i još mnogo sličnih primjera. Brozović zamjećuje i niz pravopisnih pogrešaka (*predhodan, bezkrajnim, izključuje*), a griješi se i u izboru domaćih i stranih riječi: upotreba kajkavskih riječi koje se ne mogu tolerirati u standardnom jeziku (*zelje, orehnjača*) ili riječi iz istočne varijante (*odstojanje, prisustvo, pasulj*) kao i barbarizmi (*žniranci, tapecirung*) te strane riječi koje se ne izdvajaju navodnicima, kurzivom ili bilo kakvim drugim načinom (*buffet, glace, bouillon*).

Na podizanje jezične kulture u hrvatskosrpskoj jezičnoj zajednici Brozović pokušava utjecati, osim kritikom javnoga jezika, i upozoravanjem na najčešće jezične pogreške „koje se mogu svakome potkrasti“ u uporabi prvenstveno zapadne varijante zajedničkog standardnog jezika te davanjem jezičnih savjeta. U nekoliko članaka sastavio je popis jezičnih nepravilnosti koje je uočio ili u časopisima ili u svakodnevnoj službenoj komunikaciji. U prilogima *Što sam sve ispisao iz časopisa, ili: podsjetnik o glagolskim oblicima*¹⁰³ i *Lista pogrešnih glagolskih oblika. Nastavak*¹⁰⁴ izdvaja jezično zanimljive glagole i na tim primjerima upućuje na česte pogreške u konjugiranju, npr. od glagola *zaspiti* prezent glasi *zaspim, zaspíš, zaspí, zaspimo, zaspíte, zaspe*, a oblici toga glagola često se zamjenjuju prezentskim oblicima glagola *zasuti* – *zaspem, zaspješ... zaspu* dok je oblik *zaspiju* potpuno pogrešan. Problem se pojavljuje i s glagolom *bdjeti* i njegovim složenicama gdje se javljaju oblici *probdem, probdeš, probdu*, a ne kako je pravilno *probdijem, probdiješ, probdiju*. Zanimljiv glagol u tom smislu je i *crpsti/crpiti* koji ima dvije forme u infinitivu, a tako se i konjugira: *crpem, crpeš, crpu* i *crpim, crpiš, crpe*, oba oblika su pravilna samo treba poštovati konjugacijski niz i ne zamjenjivati elemente, ali oblik *iscrpala* nepravilan je. Niz

¹⁰² Telegram, Zagreb, 7 (15. 7. 1966), 324, str. 2

¹⁰³ Telegram, Zagreb, 7 (10. 6. 1966), 319, str. 2

¹⁰⁴ Telegram, Zagreb, 7 (8. 7. 1966), 323, str. 2

nastavlja problematičnim glagolima *vreti* (treba biti *vrím*, a ne *vrijem*, kao *bdjeti* – *bdím*) i *sломiti* (*sломí* umjesto provincijalizma *sломíje*) te u drugom članku glagolima *vršiti*, *uvrgnuti/uvrći*, *zreti*, *mrijeti*, *mniti*, *sniti*, *živjeti*, *spasiti* i dr. Osim glagolima, Brozović se u člancima bavi i imeničkim oblicima nepravilnima s gledišta norme u prilogu *Nakon glagolā imenice*.¹⁰⁵ Izdvaja množinske oblike imenica poput *mraz*, *mlaz*, *nos* i objašnjava kako su oblici *mrazevi*, *mlazevi*, *nosevi* česti, ali nisu u skladu s normom, već se trebaju tvoriti nastavkom *-ovi*. Pogrešan je i množinski oblik dvosložne imenice *jarbol* – *jarbolovi*; za takve imenice Brozović navodi da nema nikakvih sigurnih pravila, već treba pogledati u dobar rječnik ako nismo sigurni kako tvoriti množinu. Upozorava i na nepravilan oblik *vatovi* te savjetuje da se imenica *vat* naglašava i sklanja kao imenica *sat* – *sati*. Čest problem javlja se u imenicama na *-lac*, odnosno u genitivu množine tih imenica gdje se nerijetko vidi pogrešan oblik *taoca*, *žeteoca*, *rukovodioca*. Navodi također primjere pogrešne uporabe futura prvog u rečenicama u kojim treba biti futur drugi ili prezent, npr. *Ako ćemo dopuštati..., onda će biti ugroženi*. U nizu drugih članaka daje jezične savjete za konkretne probleme s područja akcentuacije, morfologije, sintakse, semantike i leksika te pravopisne savjete, npr. upotreba oblika *koga/kojega*, *navesci*, pokazne zamjenice *ovaj/taj/onaj*, oblik glagola *zapletati/zaplitati*, upotreba enklitike *si*, padež objekta uz negirani glagol, uporaba zamjeničke riječi u neodređenom značenju, oblik naziva država i njihovih državljana, pisanje velikog i malog početnog slova, zareza itd.

Jezična praksa pokazuje, a Brozović na izdvojenim konkretnim primjerima jezičnih pogrešaka (koje su većinom posljedica neznanja, slabe i nedostatne jezične naobrazbe, ali i nemara, nepažnje, ravnodušnosti i tvrdoglavosti) u javnoj uporabi naglašava da je još uvijek velika razina jezične nekulture u tadašnjem društvu protiv koje se trebaju svi boriti, a posebnu ulogu imaju lingvisti.

¹⁰⁵ Telegram, Zagreb, 7 (29. 7. 1966), 326, str. 2

4.4. Uloga lingvistā u njegovanju jezične kulture

U nizu priloga, vidjeli smo, Brozović opširno opisuje ili tek kratko ističe važnost jezične kulture za opstanak i razvoj suvremenoga društva. Povezano s tom temom, određen prostor u svojim člancima posvećuje i ulozi lingvistā u stvaranju i njegovanju jezične kulture.

Naglašava da su za jezik i jezična pitanja nadležni jezični stručnjaci, a ne, kako ih u članku *Biciklisti i lingvisti*¹⁰⁶ naziva, „jugokrati“ kojima „smetaju razgovori o međunacionalnim odnosima, o ravnopravnosti jugoslavenskih jezika, o manjinama i sl.“, a ne smetaju im „propusti na tom području međuljudskih odnosa“. Brozović oštro nastavlja: oni „uporno traže krivce, one koji su odgovorni za rasplinjavanje njihovih katkad birokratsko-komotnih, katkad romantičarsko-naivnih, katkada proračunatih, a uvijek idealističkih iluzija“. Tim krivcima, između ostalih, proglašavaju i lingviste optužujući ih da „love u mutnom koje su sami zamutili“. Brozović se žestoko protivi takvim optužbama te naglašava da se lingvisti „profesionalno bave svim jezičnim pitanjima“, te ako se „u društvu pojave problemi ravnopravnosti jezika i varijanata, onda o tim problemima imaju pravo govoriti i lingvisti“.

Lingvisti u društvu imaju zadaću davati jezične savjete, ali i dužnost proučavati jezik, njegovu prirodu, povijest, njegove teritorijalne i društvene dijalekte te sve njegove funkcije od komunikacijskih do estetskih, objašnjava Brozović u članku *Lingvisti su jezični savjetnici*.¹⁰⁷ Sam naslov članka sugerira autorovo stajalište da su „u pitanjima standardnog jezika lingvisti u prvom redu samo jezični savjetnici i ne treba da budu išta više ako standardni jezik nije sasvim mlad“, a hrvatskosrpski to više i nije, pa „u našem jeziku (...) za lingviste ne dolaze u obzir veća prava od savjetodavnih“, pitanje je još samo „kako treba da se ta savjetodavna prava konkretno ostvaruju, i to posebno u današnje doba i u našim prilikama“, otvara temu Brozović. Svoju savjetničku ulogu lingvisti ne ostvaruju samo u jezičnim poukama u novinskim jezičnim rubrikama ili u časopisima posvećenima jezičnoj kulturi, već i pišući gramatičke, pravopisne i rječničke priručnike jer oni samo popisuju i opisuju jezično stanje te objašnjavaju i savjetuju, ali ne propisuju rješenja, naglašava Brozović. Rad lingvista društvena praksa može prihvatiti ili ne prihvatiti, vlasti ih odobriti ili ne, ali sami lingvisti „ne mogu svojega djela nametnuti, oni nemaju te sile“. Brozović objašnjava kako im ta sila i nije potrebna jer ako su svoj posao, savjetodavnu zadaću, obavili savjesno, dobro i stručno, rezultat će biti prihvaćen „silom kulturne i civilizacione prakse“, a prihvaćanje će potpomoći

¹⁰⁶ Telegram, Zagreb, 8 (17. 2. 1967), 355, str. 2

¹⁰⁷ Telegram, Zagreb, 7 (11. 3. 1966), 306, str. 2

„prosvjetna djelatnost“. U suprotnom, ako je rezultat stručnog rada lingvistā loš, odnosno ako počnu svojevolumno propisivati, u društvenoj se praksi „taj rezultat neće moći ustaliti i nikakvi napori škole neće ga moći nametnuti“. Ipak, ako društvo i škola ne prihvate i primjenjuju rad lingvista „onako kako se to radi u svakoj civiliziranoj sredini“, uzalud on bio i najbolji. Iz toga Brozović zaključuje ono što će zagovarati u svim svojim člancima u kojima spominje jezičnu kulturu: „dobar standardni jezik (tj. onaj koji dobro funkcionira, jer je to jedino mjerilo njegove kvalitete!) imat ćemo samo ako svoju dužnost prema njemu budu dobro ispunjavali i lingvisti i društvo, tj. škola, književnost, novinstvo i druga sredstva informacije, kazalište i film, administracija u najširem smislu, znanstvena djelatnost itd.“

Stručna dužnost lingvista, ponavlja Brozović, savjetodavne je prirode što znači da „oni prema svojim najboljim stručnim i naučnim sposobnostima treba da ustanovljavaju koji su jezični oblici najsvrsishodniji među svima onima što se natječu za sudjelovanje u funkcijama standardnog jezika“, koji su od njih u odnosu na cjelokupni sustav standardnog jezika dijalektni, provincijski, vulgarni ili zastarjeli, a koji se u taj sustav uklapaju i u njemu funkcioniraju. U tom određivanju važan je standardni jezik sam, ništa izvan njega, važna je „njegova funkcija jezičnog instrumenta komunikacije i ekspresiju u određenom društvu“, a svako drugačije shvaćanje standardnog jezika Brozović smatra „idealističkim, konzervativnim, romantičarskim, nedijalektičnim“ jer „nema standardnog jezika izvan spomenutih funkcija i izvan spomenutih medija u kojima se one ostvaruju (određeni narod, društvo, civilizacija, književnost, tržište itd.)“. Dakle, lingvisti ne mogu prema izvanjezičnim kriterijima propisivati oblike kojih u standardnom jeziku nema, ne mogu oživjeti arhaizam zato jer je živ u dijalektima ili drugim slavenskim jezicima niti živ oblik proglasiti arhaizmom jer ga nema u dijalektima ili svakodnevnom nekultiviranom razgovornom jeziku. Oni u svome poslu nemaju „vlast kao neki profesorski gramatičarski diktatori“, već kao jezični stručnjaci „vrše u standardnom jeziku stručni servis u ime društva kojemu taj jezik služi“ i u tom smislu „nemaju više prava (ali ni manje) nego drugi stručnjaci koji za društvo vrše slične funkcije na drugim područjima u kojima vrijede određeni standardi kao sustavi normi“.¹⁰⁸

Prema Brozoviću lingvisti imaju „ograničene kompetencije“ koje ni jedan od njih više ne pokušava prekoračiti, stoga nema opasnosti da „kroje“ jezik prema osobnom ukusu (kao nekada), ali u novije doba „opasnost je u shvaćanju da društvo može krojiti standardni jezik kako se kome u kojem momentu svidi, radi ovog ili onog cilja izvan samog standardnog

¹⁰⁸ *Jezična kultura i nekoliko glagola*. Telegram, Zagreb, 7 (24. 6. 1966), 321, str. 2

jezika, a lingvisti treba samo da provedu zadatak“. Uvođenje izvanjezičnih kriterija i „nadjezičnih ciljeva“ štetit će i standardnom jeziku i društvu koji se njime služi. I jezik i društvo mogu profitirati samo ako se društvo služi standardnim jezikom i odnosi se prema njemu u skladu s njegovim funkcijama. Tako na početku članka *Lingvisti i društvo, standardni jezik i varijante*¹⁰⁹ sumira Brozović ranije iznesena razmišljanja.

Na poziciju jezičnog stručnjaka još jednom se osvrće u članku *Nekoliko neveselih misli kojima je jedna tragična vijest bila samo slučajan povod*¹¹⁰ i napominje kako lingvist „vidi dobru volju u mnogih, zna da mnogi uviđaju važnost jezične kulture“ i to je pozitivno. U rubriku pristizе mnogo dopisa čitatelja koji upozoravaju na jezične propuste i to pokazuje da društvo ipak ima „želju da se podigne jezična kultura“, a „škola to smatra također svojim zadatkom“. Smatra da bi trebalo „da to sve bude brana protiv malodušja, ali jezični stručnjak ipak vidi da izgrađivanje jezične kulture u nas ne ide kako treba, da mi polako ali sigurno zaostajemo za drugim evropskim zemljama – jedne nas stižu, druge povećavaju razmak“. Postojeće stanje jezični stručnjaci ne mogu sami izmijeniti, mogu „rezignirati, pomiriti se s time da ostanu glasom vapijućega u pustinji, a zbivanja da teku pored njih“ ili mogu postati „marljiviji i borbeniji, ali to su već pokušavali“, ističe Brozović. U nedostatku konkretne potpore u borbi za jezičnu kulturu pomalo ironično komentira da bi jezični stručnjaci mogli „pokušati i da izigraju nevolju, da je zaobiđu tako da one najupornije, najžilavije, najčešće pogreške proglase pravilnima, tj. da promijene borbenu liniju i onda, oslobodivši se glavnoga pritiska, sve snage usmjere na one pogreške koje će se lakše svladavati“, ali zaključuje da je to ipak iluzija. Bez zanosа objašnjava dalje što bi se dogodilo kada bi se priznalo „pravilnim istodobno i ono što je i dosad bilo pravilno i ono što je naknadno sankcionirano“ – nastala bi anarhija jer tamo gdje je „previše toga pravilno, nema više pravilā, [pravila] gube smisao i funkciju“, a ako se prizna „samo ‘novo’“, onda su nagrađeni oni nemarni, oni kojima je ionako svejedno, a kažnjeni su oni koji su svoj jezik njegovali, jer on postaje preko noći nepravilan“. Osim takvih pojedinaca, stradava i standardni jezik i njegova već postignuta razina i kontinuitet jer jezik mora biti stabilan u prostoru i vremenu kako bi bio koristan i funkcionalan, ponavlja Brozović. Još jednom apelira na društvo, koje načelno pozdravlja jezičnu kulturu, da se više konkretno angažira jer jezični stručnjaci ne mogu sami stvoriti jezičnu kulturu niti će ona nastati sama od sebe.

¹⁰⁹ Telegram, Zagreb, 7 (18. 3. 1966), 307, str. 2

¹¹⁰ Telegram, Zagreb, 9 (2. 2. 1968), 405, str. 2

Već je ranije spomenuto da je varijantska problematika vrlo aktualna, ali i osjetljiva tema, pa je i uloga lingvistā u rješavanju nesporazuma proizašlih iz varijantskih razlika posebno važna. Brozović u članku *Kako ne treba pisati o jeziku*¹¹¹ kritizira srpske lingviste koji interveniraju u normu hrvatske varijante prosuđujući ju prema normama istočne varijante. Brozović polazi od teze o jedinstvenom standardnom jeziku, ali s dvije varijante koje imaju ulogu standardnog jezika za onaj narod koji se njome služi. Prema tome, srpski lingvisti su zaduženi za normu istočne varijante, a hrvatski za pitanja zapadne varijante, te je bilokakvo miješanje u problematiku tuđe varijante za Brozovića neprihvatljivo.

Ako lingvisti budu pravilno i stručno osluškivali bilo društva i potrebe moderne civilizacije, a to društvo poštivalo propisane norme, neće biti prepreka potpunoj jezičnoj kulturi.

¹¹¹ Telegram, Zagreb, 7 (22. 7. 1966), 325, str. 2

5. ZAKLJUČAK

Dalibor Brozović najpoznatiji je kao sociolingvist, a svoj je doprinos dao i dijalektologiji, povijesti jezika, poredbenoj lingvistici, književnoj kritici i drugim područjima. Središnje mjesto njegova rada zauzima problematika standardnog jezika, odnosno „mjesto i uloga standardnih jezika u genetskoj i tipološkoj komparativistici“ (Mićanović 2006: 562). U svojoj koncepciji polazi od pojmova *idiom* i *dijasistem* pomoću kojih definira *standardni jezik* razgraničavajući ga od ostalih oblika jezika, a za to mu je poslužio i jedan od ključnih pojmova Praške škole – *autonomija* – važno obilježje standardnog jezika. Posebnu pažnju posvećuje terminologiji: u konkurenciji različitih termina za imenovanje normiranog oblika jezika prednost daje terminu *standardni jezik*, pojašnjavajući nedostatke najkonkurentnijeg termina *književni jezik*. Iscrpno se bavi i sociolingvističkom problematikom varijanata hrvatskosrpskoga standardnog jezika, koje smatra konkretnom realizacijom apstraktnog nacionalno nehomogenog standardnog jezika (usp. Mićanović 2006: 565). Ističe genetsko jedinstvo hrvatskosrpskog standardnog jezika, ali isto tako i postojanje dviju varijanata toga jezika prema kojima se treba odnositi ravnopravno na državnoj razini. Svaka se varijanta samostalno razvija te preuzima ulogu standardnoga jezika za naciju koja se njome služi. „Važan segment u konstituiranju standardologije u jezikoslovnoj kroatistici bilo je [Brozovićevo] kritičko preispitivanje periodizacije hrvatske jezične povijesti, posebice pitanje početka oblikovanja standardnog jezika. Kritičko je preispitivanje u prvom redu značilo revidiranje jezičnoga značenja hrvatskoga narodnog preporoda“ (Mićanović 2006: 566). To novo shvaćanje u hrvatskoj filologiji iznjedrilo je podjelu hrvatske jezične povijesti na tri predstandardna i tri standardna razdoblja. U člancima u rubrici „Jezik današnji“ Brozović navodi najvažnije činjenice i zaključke, a navedene teme opširno obrađuje u svojim kapitalnim djelima *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja* (1970) i *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti* (1978).

U odabranim člancima raspravlja, osim o navedenim temama, i o normiranju standardnoga jezika navodeći da su stabilne norme jednoga jezika uvjet za njegovu funkcionalnost. Terminološka ujednačenost, odnosno jedinstven hrvatskosrpski terminološki sustav pridonose razvoju svih struka, a time i društva općenito. Strane utjecaje na vlastiti jezik treba selektivno dopuštati, prihvaćati ih kada su potrebni i korisni, a onim štetnima i nepotrebima, koji narušavaju postojeći sustav i stvaraju zbrku, treba se odupirati. Prostora daje i pravopisnoj problematici ograničavajući njezino područje nadležnosti na pitanje *kako*

pisati? dok su za pitanje *što pisati?* odgovorni gramatika i rječnici. Jezična kultura sastavni je dio opće kulture nekoga društva, pa je visok stupanj jezične kulture znak napredne civilizacije. Kritikom javnoga jezika i skretanjem pozornosti na najčešće jezične pogreške, Brozović pokušava senzibilizirati društvo na odgovorno jezično ponašanje. Iako je društvo kao skup pojedinaca odgovorno za jezik i jezičnu kulturu, posebnu ulogu u tome imaju lingvisti kao jezični savjetnici.

Cilj ovoga rada bio je prikazati ključne Brozovićeve teze o odabranim jezičnim pitanjima iznesene u člancima u rubrici „Jezik današnji“. Šezdesetih godina, kada objavljuje spomenute članke, Brozović je intenzivno pisao o toj problematici i tada se formirao kao standardolog, a važniji znanstveni radovi iz toga razdoblja sakupljeni su u knjizi *Standardni jezik* koja je postala „ključnom za hrvatsku standardologiju“ (Mićanović 2006: 562). Prestankom objavljivanja tekstova u rubrici 1968. nije završen njegov standardološki opus, već je u idućim godinama doradivao i nadopunjavao svoje ranije iznesene teze, pa je evolucija njegovih stavova oko određenih tema uočljiva u kasnijim radovima.

LITERATURA

a. Knjige i članci

- BADURINA, Lada (2010) Standardizacijski procesi u 20. stoljeću. U: *Povijest hrvatskoga jezika - Književne prakse sedamdesetih. Zbornik radova 38. seminara Zagrebačke slavističke škole*: 69–101. Zagreb: Filozofski fakultet, Zagrebačka slavistička škola, Hrvatski seminar za strane slaviste.
- *Bibliografija radova nastavnika i suradnika* (1970) Priredila: Mirjana Šokota. Zadar: Filozofski fakultet Zadar.
- BROZOVIĆ, Dalibor (1969) *Rječnik jezika ili jezik rječnika: varijacije na temu varijanata*. Posebno izdanje časopisa *Kritika*: svezak 2. Zagreb.
- BROZOVIĆ, Dalibor (1970) *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- BROZOVIĆ, Dalibor (1978) Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. U: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*. Uredili: Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić. Str. 9–83. Zagreb: Liber – Zavod za znanost o književnosti. Pretisnuto u: *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*. (2008) Str. 15–125. Zagreb: Školska knjiga.
- BROZOVIĆ, Dalibor (1998) Povijesna podloga i jezičnopolitičke i sociolingvističke okolnosti. U: *Hrvatski jezik*. Uredio: Mijo Lončarić. Str. 3–34. Opole.
- BROZOVIĆ, Dalibor (2006) *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*. Zagreb: Školska knjiga.
- BROZOVIĆ, Dalibor (2007) *Fonologija hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika: građa za povijest Deklaracije* (1997) Pripremila: Jelena Hekman. Zagreb: Matica hrvatska.
- GOLDSTEIN, Ivo (2008) *Hrvatska 1918-2008*. Zagreb: Novi Liber.
- JONKE, Ljudevit (2005) *O hrvatskome jeziku: u Telegramu od 1960. do 1968*. Priredio: Ivan Marković. Zagreb: Pergamena.
- MIĆANOVIĆ, Krešimir (2006) Mjesto standardologije u jezikoslovnoj kroatistici. U: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*. Uredili: Marko Samardžija i Ivo Pranjković. Str. 559–585. Zagreb: Matica hrvatska.

- MIĆANOVIĆ, Krešimir (2012) Jezična politika s kraja 60-ih i s početka 70-ih: u procijepu između autonomije i centralizma. U: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*. Uredio: Tvrtko Jakovina. Str. 271–290. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Filozofski fakultet, Fakultet političkih znanosti, Pravni fakultet.
- NOVAK, Božidar (2005) *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- *Od indoeuropeistike do kroatistike. Zbornik u čast Daliboru Brozoviću* (2013) Uredio: Ranko Matasović. Zagreb: HAZU.
- PRANJKOVIĆ, Ivo (2006) Hrvatski jezik od godine 1945. do 2000. U: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*. Uredili: Marko Samardžija i Ivo Pranjković. Str. 29–58. Zagreb: Matica hrvatska.
- Znanstveni rad akademika Dalibora Brozovića (2009) U: *Zadarski filološki dani II. Zbornik radova*: 333–534. Zadar: Sveučilište u Zadru.

b. Internetski i elektronički izvori

- Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. http://info.hazu.hr/dalibor_brozovic_biografija.
- Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/>.

PRILOZI

Prilog 1. Bibliografija članaka Dalibora Brozovića objavljenih u rubrici „Jezik današnji“ od 1965. do 1968.

(Članci su objavljivani od 3. rujna 1965. do 20. prosinca 1968. i u ovome popisu poredani su redom objavljivanja.)

1965.

1. *O ovoj rubrici i njezinu uredniku.*
Telegram, Zagreb, 6 (3. 9. 1965), 279, str. 2
2. *Akuzativ ili nominativ?*
Telegram, Zagreb, 6 (10. 9. 1965), 280, str. 2
3. *Za stabilne norme kultiviranog i modernog jezika.*
Telegram, Zagreb, 6 (17. 9. 1965), 281, str. 2
4. *Po kojem pravilu?*
Telegram, Zagreb, 6 (24. 9. 1965), 282, str. 2
5. *Prividna dilema: selo ili grad.*
Telegram, Zagreb, 6 (1. 10. 1965), 283, str. 2
6. *I varijante, i jedinstven jezik.*
Telegram, Zagreb, 6 (8. 10. 1965), 284, str. 2
7. *Teži li čovječanstvo produženju srednjega vijeka?*
Telegram, Zagreb, 6 (15. 10. 1965), 285, str. 2
8. *Razgovori o jeziku u Istri.*
Telegram, Zagreb, 6 (22. 10. 1965), 286, str. 2
9. *Kako da pišemo, ovaj, pokazne zamjenice?*
Telegram, Zagreb, 6 (29. 10. 1965), 287, str. 2
10. *Čajetina, Čehotina, Čekotina, Čeotina, Čotina, Čaotina, Čehotina, Čekotina, Čeotina, Čiotina, Čotina.*
Telegram, Zagreb, 6 (5. 11. 1965), 288, str. 2
11. *O okolici, okolini, grisinima i još ponečemu.*
Telegram, Zagreb, 6 (12. 11. 1965), 289, str. 2
12. *Možemo li si dopustiti da pišemo enklitiku si?*
Telegram, Zagreb, 6 (19. 12. 1965), 290, str. 2

13. *O sramotama našega poslovnog jezika.*
Telegram, Zagreb, 6 (26. 11. 1965), 291, str. 2
14. *Sami sebe zaplećemo (i zaplićemo).*
Telegram, Zagreb, 6 (3. 12. 1965), 292, str. 2
15. *Ne valja izgovarati nē valjā.*
Telegram, Zagreb, 6 (10. 12. 1965), 293, str. 2
16. *Dva sovjetska priloga izučavanju hrvatskosrpskoga jezika.*
Telegram, Zagreb, 6 (17. 12. 1965), 294, str. 2
17. *Hrvatskosrpski jezik na sovjetskim sveučilištima.*
Telegram, Zagreb, 6 (24. 12. 1965), 295, str. 2
18. *Sretna (vam bila) Nova godina, (želim vam) sretnu Novu godinu!*
Telegram, Zagreb, 6 (31. 12. 1965), 296, str. 2

1966.

19. *O umjetnom usmjeravanju jezičnog razvoja.*
Telegram, Zagreb, 7 (7. 1. 1966), 297, str. 2
20. *Filologija i lingvistika.*
Telegram, Zagreb, 7 (14. 1. 1966), 298, str. 2
21. *Akuzativ ili genitiv?*
Telegram, Zagreb, 7 (21. 1. 1966), 299, str. 2
22. *Slovenski i makedonski – nama najbliži jezici.*
Telegram, Zagreb, 7 (28. 1. 1966), 300, str. 2
23. *Knjiga o teoriji i praksi književnog jezika.*
Telegram, Zagreb, 7 (4. 2. 1966), 301, str. 2
24. *Sastanak dvje pogreške.*
Telegram, Zagreb, 7 (11. 2. 1966), 302, str. 2
25. *Sudac x kadija = sudija.*
Telegram, Zagreb, 7 (18. 2. 1966), 303, str. 2
26. *Rugobe naše kozmetike.*
Telegram, Zagreb, 7 (25. 2. 1966), 304, str. 2
27. *Odnos između ijekavštine i ekavštine nije uvijek jednostavan.*
Telegram, Zagreb, 7 (4. 3. 1966), 305, str. 2
28. *Lingvisti su jezični savjetnici.*
Telegram, Zagreb, 7 (11. 3. 1966), 306, str. 2

29. *Lingvisti i društvo, standardni jezik i varijante.*
Telegram, Zagreb, 7 (18. 3. 1966), 307, str. 2
30. *Uoči proslave hrvatskoga narodnog preporoda.*
Telegram, Zagreb, 7 (25. 3. 1966), 308, str. 2
31. *Treba htjeti, a onda ćemo i moći.*
Telegram, Zagreb, 7 (1. 4. 1966), 309, str. 2
32. *Dva zanimljiva glagola: htjeti i moći.*
Telegram, Zagreb, 7 (8. 4. 1966), 310, str. 2
33. *Još uvijek: htjeti i moći.*
Telegram, Zagreb, 7 (15. 4. 1966), 311, str. 2
34. *Imati razumijevanja – i razumjeti.*
Telegram, Zagreb, 7 (22. 4. 1966), 312, str. 2
35. *Udžbenici i tečajevi.*
Telegram, Zagreb, 7 (29. 4. 1966), 313, str. 2
36. *Gorki proizvodi tvornice Kraš.*
Telegram, Zagreb, 7 (6. 5. 1966), 314, str. 2
37. *Ako je svaka ruka rukica – ili o inflaciji u jeziku.*
Telegram, Zagreb, 7 (20. 5. 1966), 316, str. 2
38. *Zašto baš „standardni jezik“?*
Telegram, Zagreb, 7 (27. 5. 1966), 317, str. 2
39. *Strane riječi, ali naš izgovor i naš pravopis.*
Telegram, Zagreb, 7 (3. 6. 1966), 318, str. 2
40. *Što sam sve ispisao iz časopisa, ili: podsjetnik o glagolskim oblicima.*
Telegram, Zagreb, 7 (10. 6. 1966), 319, str. 2
41. *Jezik i međunacionalni odnosi.*
Telegram, Zagreb, 7 (17. 6. 1966), 320, str. 2
42. *Jezična kultura i nekoliko glagola.*
Telegram, Zagreb, 7 (24. 6. 1966), 321, str. 2
43. *Gdje je norma sve što postoji, norme i nema.*
Telegram, Zagreb, 7 (1. 7. 1966), 322, str. 2
44. *Lista pogrešnih glagolskih oblika. Nastavak.*
Telegram, Zagreb, 7 (8. 7. 1966), 323, str. 2
45. *Čega nema u knjizi o bontonu.*
Telegram, Zagreb, 7 (15. 7. 1966), 324, str. 2

46. *Kako ne treba pisati o jeziku.*
Telegram, Zagreb, 7 (22. 7. 1966), 325, str. 2
47. *Nakon glagolâ, imenice.*
Telegram, Zagreb, 7 (29. 7. 1966), 326, str. 2
48. *Dobrodošli rječnici.*
Telegram, Zagreb, 7 (5. 8. 1966), 327, str. 2
49. *Jezični epilog svjetskog nogometnog prvenstva.*
Telegram, Zagreb, 7 (12. 8. 1966), 328, str. 2
50. *Općeslavenski i lingvistički atlas.*
Telegram, Zagreb, 7 (19. 8. 1966), 329, str. 2
51. *Pisati ili ne pisati?*
Telegram, Zagreb, 7 (26. 8. 1966), 330, str. 2
52. *Kako i kada pisati?*
Telegram, Zagreb, 7 (2. 9. 1966), 331, str. 2
53. *Treći prilog o istoj temi.*
Telegram, Zagreb, 7 (9. 9. 1966), 332, str. 2
54. *Lingvistički atlas hrvatskosrpskih dijalekata.*
Telegram, Zagreb, 7 (16. 9. 1966), 333, str. 2
55. *Fonem? A što je to?*
Telegram, Zagreb, 7 (23. 9. 1966), 334, str. 2
56. *Jedno začarano pitanje.*
Telegram, Zagreb, 7 (30. 9. 1966), 335, str. 2
57. *Gramatički rod i varijante.*
Telegram, Zagreb, 7 (7. 10. 1966), 336, str. 2
58. *O današnjem stanju naše nauke o jeziku.*
Telegram, Zagreb, 7 (14. 10. 1966), 337, str. 2
59. *Ne bole jednako boli i bolovi.*
Telegram, Zagreb, 7 (21. 10. 1966), 338, str. 2
60. *Briga javnosti za pravilnost, ljepotu i čistoću jezika.*
Telegram, Zagreb, 7 (28. 10. 1966), 339, str. 2
61. *O riječima koje nisu samo obične riječi.*
Telegram, Zagreb, 7 (4. 11. 1966), 340, str. 2
62. *Ozbiljnom zadatku ozbiljan pristup.*
Telegram, Zagreb, 7 (11. 11. 1966), 341, str. 2

63. *Što je bitnije i hitnije, a što je sitnije?*
Telegram, Zagreb, 7 (18. 11. 1966), 342, str. 2
64. *Lingvisti imaju posebne dužnosti i prava u terminologiji.*
Telegram, Zagreb, 7 (25. 11. 1966), 343, str. 2
65. *Zašto jedinstven terminološki sustav?*
Telegram, Zagreb, 7 (2. 12. 1966), 344, str. 2
66. *Prvo opisivati, onda popisivati, na koncu propisivati.*
Telegram, Zagreb, 7 (9. 12. 1966), 345, str. 2
67. *Riznice neprolaznih vrijednosti.*
Telegram, Zagreb, 7 (16. 12. 1966), 346, str. 2
68. *Nova shvaćanja o djelu Vuka Karadžića.*
Telegram, Zagreb, 7 (23. 12. 1966), 347, str. 2
69. *Stoimeni jezik.*
Telegram, Zagreb, 7 (30. 12. 1966), 348, str. 2

1967.

70. *Problem je važan i aktualan.*
Telegram, Zagreb, 8 (6. 1. 1967), 349, str. 2
71. *Za one koji žele još bolje.*
Telegram, Zagreb, 8 (13. 1. 1967), 350, str. 2
72. *Nije sve aurum što sija.*
Telegram, Zagreb, 8 (20. 1. 1967), 351, str. 2
73. *Pozdrav ispred gimnazije.*
Telegram, Zagreb, 8 (27. 1. 1967), 352, str. 2
74. *Hrvatski književni jezik.*
Telegram, Zagreb, 8 (3. 2. 1967), 353, str. 2
75. *Ime i prezime.*
Telegram, Zagreb, 8 (10. 2. 1967), 354, str. 2
76. *Biciklisti i lingvisti.*
Telegram, Zagreb, 8 (17. 2. 1967), 355, str. 2
77. *I sablast Skerlićeva.*
Telegram, Zagreb, 8 (24. 2. 1967), 356, str. 2
78. *Jezik radija, jezik televizije.*
Telegram, Zagreb, 8 (3. 2. 1967), 357, str. 2

79. *Lako se porezati na zarezu.*
Telegram, Zagreb, 8 (10. 3. 1967), 358, str. 11
80. *Kako da se ne porežemo?*
Telegram, Zagreb, 8 (17. 2. 1967), 359, str. 2
81. *Zarezi i zamjenice.*
Telegram, Zagreb, 8 (24. 3. 1967), 360, str. 2
82. *Završna riječ o zarezima.*
Telegram, Zagreb, 8 (31. 3. 1967), 361, str. 2
83. *Ipak sedam.*
Telegram, Zagreb, 8 (7. 4. 1967), 362, str. 2
84. *Nisu uvijek krivi kajkavci.*
Telegram, Zagreb, 8 (14. 4. 1967), 363, str. 2
85. *Klasičan akcent i danas živ.*
Telegram, Zagreb, 8 (21. 4. 1967), 364, str. 2
86. *Ne samo živ nego i funkcionalan.*
Telegram, Zagreb, 8 (5. 5. 1967), 366, str. 2
87. *Usporedna upotreba klasičnih i novijih akcenata.*
Telegram, Zagreb, 8 (19. 5. 1967), 368, str. 2
88. *Razgovorni jezik.*
Telegram, Zagreb, 8 (26. 5. 1967), 369, str. 2
89. *Sastav i osobine razgovornog jezika.*
Telegram, Zagreb, 8 (2. 6. 1967), 370, str. 2
90. *Slojevi jezika i prestiž u jeziku.*
Telegram, Zagreb, 8 (9. 6. 1967), 371, str. 2
91. *Razgovorni jezik u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.*
Telegram, Zagreb, 8 (16. 6. 1967), 372, str. 2
92. *Kajkavština i razgovorni jezik.*
Telegram, Zagreb, 8 (23. 6. 1967), 373, str. 2
93. *Koegzistencija u razgovornom jeziku.*
Telegram, Zagreb, 8 (30. 6. 1967), 374, str. 2
94. *Ni neodređenost nije uvijek ista.*
Telegram, Zagreb, 8 (7. 7. 1967), 375, str. 2
95. *Grafija i ortografija.*
Telegram, Zagreb, 8 (14. 7. 1967), 376, str. 2

96. *Četrnaesto godište „Jezika“.*
Telegram, Zagreb, 8 (21. 7. 1967), 377, str. 2
97. *Fonetičnost (tj. fonologičnost) naše grafije i ortografije.*
Telegram, Zagreb, 8 (28. 7. 1967), 378, str. 2
98. *Što je najvažnije u prosuđivanju (orto)grafije?*
Telegram, Zagreb, 8 (4. 8. 1967), 379, str. 2
99. *Blago od kojeg se žapam.*
Telegram, Zagreb, 8 (11. 8. 1967), 380, str. 2
100. *Uz stoti prilog.*
Telegram, Zagreb, 8 (18. 8. 1967), 381, str. 2
101. *Gramatika i (orto)grafija.*
Telegram, Zagreb, 8 (25. 8. 1967), 382, str. 2
102. *O rezultatima i o iskustvima.*
Telegram, Zagreb, 8 (1. 9. 1967), 383, str. 2
103. *Pismo iz najbližeg susjedstva.*
Telegram, Zagreb, 8 (8. 9. 1967), 384, str. 2
104. *Babilon u Bukureštu.*
Telegram, Zagreb, 8 (15. 9. 1967), 385, str. 2
105. *Zašto jednostavno kad može i drugačije?*
Telegram, Zagreb, 8 (22. 9. 1967), 386, str. 2
106. *Nije meko ć tvrd orah.*
Telegram, Zagreb, 8 (29. 9. 1967), 387, str. 2
107. *Utvrđivanje i otvrđavanje glasa č.*
Telegram, Zagreb, 8 (6. 10. 1967), 388, str. 2
108. *Dalje od srednjeg č.*
Telegram, Zagreb, 8 (13. 10. 1967), 389, str. 2
109. *Nema zamjene za slavistiku.*
Telegram, Zagreb, 8 (20. 10. 1967), 390, str. 2
110. *Zajednički, ali i s drugima.*
Telegram, Zagreb, 8 (27. 10. 1967), 391, str. 2
111. *Još jednom o afrikatama.*
Telegram, Zagreb, 8 (3. 11. 1967), 392, str. 2
112. *Revolucija i jezik.*
Telegram, Zagreb, 8 (10. 11. 1967), 393, str. 2

113. *Velika obitelj jezičnih porodica.*
Telegram, Zagreb, 8 (17. 11. 1967), 394, str. 2
114. *S prijedlogom s(a) i bez njega.*
Telegram, Zagreb, 8 (24. 11. i 1. 12. 1967), 395/6, str. 2
115. *Provjeravanje s pomoću zamjene.*
Telegram, Zagreb, 8 (8. 12. 1967), 397, str. 2
116. *Uz brojeve druga pravila.*
Telegram, Zagreb, 8 (15. 12. 1967), 398, str. 2
117. *Tri odgovora.*
Telegram, Zagreb, 8 (22. 12. 1967), 399, str. 2
118. *Na pragu godine tisuću devet stotina šezdeset i osme.*
Telegram, Zagreb, 8 (29. 12. 1967), 400, str. 2

1968.

119. *O jednom trendu u hrvatskosrpskom standardnom jeziku.*
Telegram, Zagreb, 9 (5. 1. 1968), 401, str. 2
120. *Traže se koncepcije, ne koncepti!*
Telegram, Zagreb, 9 (12. 1. 1968), 402, str. 2
121. *Jezični savjetnici – šampioni jezične kulture.*
Telegram, Zagreb, 9 (19. 1. 1968), 403, str. 2
122. *Samit na vrhu, ili arterioskleroza krvnih žila.*
Telegram, Zagreb, 9 (26. 1. 1968), 404, str. 2
123. *Nekoliko neveselih misli kojima je jedna tragična vijest bila samo slučajan povod.*
Telegram, Zagreb, 9 (2. 2. 1968), 405, str. 2
124. *Evropski, slavenski, balkanski, jugoslavenski.*
Telegram, Zagreb, 9 (9. 2. 1968), 406, str. 2
125. *Makedonski jezik prema drugim jezicima.*
Telegram, Zagreb, 9 (23. 2. 1968), 408, str. 2
126. *Balkanski jezični savez.*
Telegram, Zagreb, 9 (1. 3. 1968), 409, str. 2
127. *Standardni makedonski jezik u jugoslavenskoj zajednici.*
Telegram, Zagreb, 9 (8. 3. 1968), 410, str. 2
128. *Kako se upotrebljava se i kada?*
Telegram, Zagreb, 9 (15. 3. 1968), 411, str. 2

129. *Bijeda našega poslovnog jezika.*
Telegram, Zagreb, 9 (22. 3. 1968), 412, str. 2
130. *O tzv. refleksivnim ili povratnim glagolima.*
Telegram, Zagreb, 9 (29. 3. 1968), 413, str. 2
131. *Čime nas sve hrani prehrambena industrija?*
Telegram, Zagreb, 9 (5. 4. 1968), 414, str. 2
132. *Tko čeka – katkad i ne dočeka!*
Telegram, Zagreb, 9 (12. 4. 1968), 415, str. 2
133. *O teoriji i normi.*
Telegram, Zagreb, 9 (19. 4. 1968), 416, str. 2
134. *Dva odnosa prema normi.*
Telegram, Zagreb, 9 (26. 4. 1968), 417, str. 2
135. *Savez nepažnje, neznanja i tvrdoglavosti.*
Telegram, Zagreb, 9 (3. 5. 1968), 418, str. 2
136. *Jedna mala lingvistička biblioteka.*
Telegram, Zagreb, 9 (10. 5. 1968), 419, str. 2
137. *Ravnoteža uz prednost.*
Telegram, Zagreb, 9 (17. 5. 1968), 420, str. 2
138. *O jeziku Gradišćanskih Hrvata i Lužičkih Srba.*
Telegram, Zagreb, 9 (24. 5. 1968), 421, str. 2
139. *O nekim aktualnim terminima.*
Telegram, Zagreb, 9 (31. 5. 1968), 422, str. 2
140. *Ružno u lijepome.*
Telegram, Zagreb, 9 (14. 6. 1968), 424, str. 2
141. *Između točke i tačke.*
Telegram, Zagreb, 9 (21. 6. 1968), 425, str. 4
142. *O pivi, pivu i naglascima.*
Telegram, Zagreb, 9 (28. 6. 1968), 426, str. 4
143. *Bez akcentološke naobrazbe.*
Telegram, Zagreb, 9 (12. 7. 1968), 428, str. 4
144. *Bez konkurencije (u Evropi).*
Telegram, Zagreb, 9 (19. 7. 1968), 429, str. 4
145. *Vrijednost Pranjićevih rasprava.*
Telegram, Zagreb, 9 (26. 7. 1968), 430, str. 4

146. *Još jednom o prozodijskom sustavu.*
Telegram, Zagreb, 9 (2. 8. 1968), 431, str. 4
147. *O usklađivanju periodizacija.*
Telegram, Zagreb, 9 (9. 8. 1968), 432, str. 4
148. *Ah, ta Kanada!*
Telegram, Zagreb, 9 (16. 8. 1968), 433, str. 4
149. *U razmacima od pet godina.*
Telegram, Zagreb, 9 (23. 8. 1968), 434, str. 4
150. *Torpedo u gramatici.*
Telegram, Zagreb, 9 (30. 8. 1968), 435, str. 4
151. *Jedna čehoslovačka tema.*
Telegram, Zagreb, 9 (6. 9. 1968), 436, str. 4
152. *„Diskusije“ u diskusijama na konferencijama „Konferencija“.*
Telegram, Zagreb, 9 (13. 9. 1968), 437, str. 4
153. *Filološke publikacije i preokupacije.*
Telegram, Zagreb, 9 (20. 9. 1968), 438, str. 4
154. *Teme hrvatske i slavenske.*
Telegram, Zagreb, 9 (27. 9. 1968), 439, str. 4
155. *Uživajmo i u pejsažima i u pejzažima.*
Telegram, Zagreb, 9 (4. 10. 1968), 440, str. 4
156. *Od „Borbe“ do „Arene“.*
Telegram, Zagreb, 9 (11. 10. 1968), 441, str. 4
157. *U svemu se traži mjera.*
Telegram, Zagreb, 9 (18. 10. 1968), 442, str. 4
158. *S one bande mora.*
Telegram, Zagreb, 9 (25. 10. 1968), 443, str. 4
159. *Novo oružje na staroj fronti.*
Telegram, Zagreb, 9 (1. 11. 1968), 444, str. 4
160. *Nova hrvatska Biblija.*
Telegram, Zagreb, 9 (8. 11. 1968), 445, str. 4
161. *Umjereno zadovoljstvo.*
Telegram, Zagreb, 9 (15. 11. 1968), 446, str. 4
162. *O velikim i malim manjinama i većinama.*
Telegram, Zagreb, 9 (22. 11. 1968), 447, str. 4

163. *Manjine su dijelovi svojih nacija.*
Telegram, Zagreb, 9 (29. 11. 1968), 448, str. 4
164. *Jugoslavija nije Švicarska.*
Telegram, Zagreb, 9 (6. 12. 1968), 449, str. 4
165. *O usvojenim tuđicama i otuđenim domaćim riječima.*
Telegram, Zagreb, 9 (13. 12. 1968), 450, str. 4
166. *O jednoj neshvatljivoj knjizi.*
Telegram, Zagreb, 9 (20. 12. 1968), 451, str. 4

Prilog 2. Biografija Dalibora Brozovića: svestrani znanstvenik i profesor

Hrvatski jezikoslovac Dalibor Brozović rođen je u Sarajevu 28. srpnja 1927. Osnovnu školu pohađao je u Zenici, a srednju školu u Visokom, Sarajevu i Zagrebu gdje je i maturirao te nastavio obrazovanje na studiju slavistike i talijanistike na Filozofskom fakultetu.

Diplomirao je 1951. godine na slavistici, a 1952. apsolvirao talijanski jezik. Na Sveučilištu u Zagrebu doktorirao je 1957. dijalektološkom disertacijom *Govor u dolini rijeke Fojnice*.

Nastavnu djelatnost započeo je 1952. kao asistent na Akademiji za kazališnu umjetnost u Zagrebu, a nastavio 1953. kao lektor na Filozofskom fakultetu u Ljubljani do 1956, a od tada pa do 1990. bio je zaposlen na Filozofskom fakultetu u Zadru, najprije kao asistent (1956–1958), zatim docent (do 1962), izvanredni profesor (do 1968) te redoviti profesor do 1990. Godine 1969. bio je profesor po pozivu na University of Michigan (Ann Arbor, SAD), a 1971. na Sveučilištu u Regensburgu (SR Njemačka). Predavao je fonologiju na poslijediplomskom studiju lingvistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i Zadru, a povijest hrvatskog jezika, fonologiju i druge kolegije na poslijediplomskim studijima u Zagrebu, Zadru, Dubrovniku i Sarajevu. Održao je mnoga predavanja na seminarima za strane slaviste u Zadru, Zagrebu, Puli, Dubrovniku, Sarajevu. Od 1966. do 1968. bio je prodekan Filozofskog fakulteta u Zadru, od 1976. i pročelnik Zavoda za slavistiku. Sveučilište u Zadru 2004. godine dodjeljuje mu naslov professor emeritus.

Izabran je 1975. godine za člana suradnik Jugoslavenske (danas Hrvatske) akademije znanosti i umjetnosti, 1977. za izvanrednog člana i 1986. za redovitog člana te je nositelj titule akademik (1986–2009). Bio je i vanjski član Makedonske akademije znanosti i umjetnosti, član Akademije nauka Bosne i Hercegovine, član Academia Europea, član Odbora za dijalektologiju HAZU, član Odbora za leksikografiju HAZU, član Odbora za etimologiju HAZU, predsjednik Hrvatsko-bugarskoga društva, od 1991. do 2001. glavni ravnatelj Leksikografskoga zavoda “Miroslav Krleža”, predsjednik Hrvatskog saveza za esperanto.

Aktivan je bio i u politici: godine 1990. član je Predsjedništva Republike Hrvatske i potpredsjednik Republike Hrvatske, a od 1992. do 1995. saborski je zastupnik.¹¹²

Znanstveni interes pokazuje na području slavistike, dijalektologije, povijesti jezika, fonologije i standardologije. Proučava esperanto, bavi se numizmatikom (sudjeluje u oblikovanju hrvatske novčane jedinice kune i hrvatskih poštanskih maraka), uređuje časopise (*Filologija*), rubrike („Jezik današnji“ u *Telegramu*, 1965–1968) i kolumne („Prvo lice jednine“ u *Vijencu*, 2000–2003), objavljuje brojne priloge u časopisu *Jezik*, književni je kritičar, interlingvist, jezični savjetodavac, slavist komparatist. Jedan je od sastavljača *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* (1967).

Objavio je više od tisuću bibliografskih jedinica.¹¹³ Svoj doprinos dao je i genetskoj i tipološkoj lingvistici, ali najpoznatiji je po svojem sociolingvističkom radu o čemu svjedoče njegove knjige: *Rječnik jezika ili jezik rječnika* (1969), *Standardni jezik* (1970), *Prvo lice jednine* (2002), *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda* (2006), *Fonologija hrvatskoga standardnog jezika* (2007). Obrađivao je pravopisnu problematiku, bavio se drugim slavenskim jezicima (makedonskim, slovenskim, crnogorskim, češkim, lužičkosrpskim) i starocrkvenoslavenskim te praslavenskim jezikom, zanimaju ga baltički jezici i esperanto, piše o jezicima u zemljama Trećeg svijeta, o romskom jeziku itd. Dio znanstvenog djelovanja posvetio je i lingvističkoj terminologiji. Znatan doprinos dao je području genetske lingvistike, prije svega dijalektologiji i poredbenoj lingvistici te lingvističkoj geografiji. Unutar tih disciplina bavi se srednjojužnoslavenskim dijasistemom, klasifikacijom dijalekata, proučava štokavštinu, određuje predmigracijsko dijalektno stanje, sudjeluje u izradi lingvističkih atlasa. Zanimanje pokazuje i za tipološku problematiku gdje

¹¹² Podaci o znanstvenoj i nastavnoj djelatnosti Dalibora Brozovića dostupni su na službenim internetskim stranicama Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (<http://info.hazu.hr/>) – Dalibor Brozović – biografija (http://info.hazu.hr/dalibor_brozovic_biografija, pregled: 30. 1. 2014) te više u knjizi *Od indoeuropeistike do kroatistike. Zbornik u čast Daliboru Brozoviću* (2013) Uredio: Ranko Matasović. Zagreb: HAZU. i u: Znanstveni rad akademika Dalibora Brozovića (2009) U: *Zadarski filološki dani II. Zbornik radova*: 333–534. Zadar: Sveučilište u Zadru.

¹¹³ Iscrpan popis bibliografskih jedinica koje je Dalibor Brozović objavio i izbor iz literature o Daliboru Brozoviću dostupan je na službenim internetskim stranicama HAZU (<http://info.hazu.hr/>) – Dalibor Brozović - bibliografija (http://info.hazu.hr/dalibor_brozovic_bibliografija_znanstveni_radovi_clanci, pregled: 30. 1. 2014) te više u knjizi *Od indoeuropeistike do kroatistike. Zbornik u čast Daliboru Brozoviću* (2013) Uredio: Ranko Matasović. Zagreb: HAZU.

istražuje jezične saveze i lige. Zapaženi su i njegovi filološki radovi o Jurju Križaniću, Vuku Stefanoviću Karadžiću, Đuri Daničiću, Vatroslavu Jagiću, Janu Baudouinu de Courtenayu, Mihovilu Kombolu, Stjepanu Ivšiću, Antunu Barcu i drugima. Na području povijesti hrvatskog jezika piše o Petru Zoraniću, Jurju Barakoviću, Matiji Divkoviću i ostalim bosanskim franjevcima, Andriji Kačiću Miošiću, Ljudevitu Gaju, S. S. Kranjčeviću, Miroslavu Krleži i drugima. Istakao se i kao književni kritičar, proučavatelj hrvatske dijalektne književnosti, prevoditelj (s bugarskog, makedonskog, ruskog, ukrajinskog, poljskog, češkog, egipatskog i engleskog na hrvatski i s hrvatskog i makedonskog na esperanto). Objavljivao je sociološke rasprave i numizmatičke radove (*Kune i lipe: novac Republike Hrvatske*, 1994). Ovaj kratak i sažet prikaz područja kojima se Dalibor Brozović bavio pokazuje svestranost njegova znanstvenog interesa i golem doprinos različitim znanstvenim područjima.

Za svoj rad primio je brojna priznanja: Nagradu Grada Zadra za istaknutu znanstvenu djelatnost (1970) i Nagradu za životno djelo Republike Hrvatske (1992). Odlikovan je Veleredom kralja Zvonimira, Redom Ante Starčevića i Redom Danice Hrvatske s likom Ruđera Boškovića, a nositelj je i bugarskog ordena Madarskog konjanika 1. reda. Umro je 19. lipnja 2009. u Zagrebu.

SAŽETAK

Rad se bavi prikazom odabranih članaka koje jezikoslovac Dalibor Brozović objavljuje u rubrici „Jezik današnji“ u tjedniku *Telegram*. Brozović je objavio ukupno 166 članaka u razdoblju od 3. rujna 1965. do 20. prosinca 1968. godine. Izabrana je ona jezična problematika kojom se Brozović istakao kao sociolingvist te koju opširnije razrađuje u drugim svojim znanstvenim radovima. Temi se pristupilo iz sociolingvističke perspektive iz koje su se predstavili Brozovićevi stavovi prema standardološkoj problematici (koja uključuje pitanje varijanata), pitanjima kodifikacije jezika i norme te samoga naziva jezika koji se upotrebljavao u tadašnjoj nacionalno nehomogenoj zajednici. Prikazuje se i njegova koncepcija jezične kulture s osvrtom na jezičnu praksu koju karakteriziraju brojne pogreške u javnoj uporabi jezika te Brozovićeva kritika javnoga jezika kojom je, uz jezične savjete, pokušao utjecati na svijest društva o važnosti jezične kulture za razvoj cijeloga društva. Naznačen je i društveni kontekst šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća u okvirima relevantnim za temu. U razdoblju nastanka članaka Brozović oblikuje svoju standardološku koncepciju i time zadužuje hrvatsku filologiju, stoga je za temu ovoga rada izabrana upravo ta problematika.

KLJUČNE RIJEČI: Dalibor Brozović, Jezik današnji, sociolingvistika, standardni jezik, varijante

KEY WORDS: Dalibor Brozović, Jezik današnji, sociolinguistics, standard language, variants